

DEMOKRATİK ANAYASA YAPIMI TEORİSİNİN KRİZİ: ŞİLİ DENEYİMİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ^(*)

Doç. Dr. Ersoy KONTACI^(**)

Öz

Demokratik anayasa yapımı teorisi, bir anayasanın toplumsal meşruiyetinin ve uzun ömürlü olabilmesinin sağlanması için anayasa yapım sürecine halkın doğrudan ve dolaylı araçlarla katılımının ve süreç üzerinde belirleyici etki sahibi olmasının önemine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, bir yandan da anayasa yapım sürecine katılım yoluyla toplumsal yarılımların azalacağını, insanların ortak bir gelecek ülküsü çerçevesinde bir araya gelmelerinin kolaylaşacağını savunmaktadır. Bu teorinin son yıllarda en etkili biçimde test edildiği örnek, Şili'dir. Uzun yıllar süren otoriter bir yönetimin ardından demokrasiye geçiş yapan Şili'de, özel olarak seçilmiş bir Kurucu Meclis önderliğinde, son yılların en şeffaf ve katılımcı anayasa yapım süreci yürütülmüştür. Buna karşın, çok yakın bir zamanda yapılan halkoylamasında bu sürecin ürünü olan anayasa taslağının büyük bir çoğunlukla reddedildiği görülmektedir. Bu durum, Şili'deki anayasal gelişmeler açısından olduğu kadar, demokratik anayasa yapım teorisi açısından da ciddi bir kriz durumuna işaret etmektedir. Bu çalışmada, Şili örneğinde yaşanan gelişmeler mercek altına alınmakta ve gözlemlenen sorunlar; katılımcı anayasa yapım sürecinde *katılım* sorunları, katılımcı anayasa yapım sürecinde *kapsayıcılık* sorunları, katılımcı anayasa yapım sürecinin *anayasa metnine olumsuz yansımaları* ve katılımcı anayasa yapım sürecinde *medya ve iletişim süreçleri* başlıkları altında, dört ayrı kısım halinde incelenmektedir. Buradan hareketle, demokratik anayasa yapımı teorisinin temel tespit ve varsayımları Şili deneyimine ilişkin gözlemler ışığında test edilmekte ve teorisinin, hukukun *tümevarımcı* ve siyaset biliminin *tümdengelimci* yöntemleriyle bakıldığında karmaşık sonuçlar ürettiği ifade edilmektedir. Bu tespiti destekleyebilmek için de demokratik anayasa yapım teorisinin yalnızca 19. yüzyıl anayasacılığı bakımından değil, 20. ve 21. yüzyıllarda görülen anayasa yapım süreçleri açısından da mutlak geçerlilik iddiası bulunmadığı, örneklerle ortaya konulmakta ve teorisinin değeri ve açıklayıcı gücünün "ihtimalilik" (*contingency*) kavramı üzerinden tartışılması gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Anayasa Yapımı, Şili, Katılım, Meşruiyet, Kriz, İhtimalilik.

CRISIS OF THE DEMOCRATIC CONSTITUTION-MAKING THEORY: REFLECTIONS ON THE CHILEAN EXPERIENCE

Abstract

Democratic constitution-making theory emphasizes the importance of direct and indirect participation of the people in the constitution-making process and maintains that the decisive influence of the people would most probably ensure the social legitimacy and longevity of a constitution. In addition, the theory argues that participation in such process would bring about a gradual decrease in the prevailing social cleavages and promote a common future ideal for each member of the society. Chile stands out as the most recent proving ground of this theory in recent years. As a matter of fact, the country has experienced a highly transparent and participatory constitution-making process via a constituent

^(*) Makalenin Dergiye Geliş Tarihi: 25.10.2022 - Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 07.11.2022,
DOI No: 10.54704/akdhfd.1194204.

^(**) Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi / Ankara, Türkiye.
E-posta: ersoykontaci@gmail.com,
Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-9643-4801>.

"This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)"

assembly, following the transition to democracy after long years of authoritarian rule. However, to many observers' surprise, the draft constitution was rejected by a landslide majority. This represents not only a political crisis in Chile, but also a moment of crisis for the democratic constitution-making theory. In this study, the recent developments in Chile are scrutinized and the potential deficiencies of the process-oriented constitution-making are discussed under four sections namely, problems of *participation* and *inclusiveness*, negative reflections of the participatory constitution-making process *on the constitution*, and the *media and communication aspect* of such process. Finally, fundamental assumptions of the democratic constitution-making theory are tested in the light of Chilean experience, and it is stated that the theory produces somewhat inconsistent results as seen through the lenses of the *inductive method* of legal studies and the *deductive method* of political science. Realizing that the theory fails to provide an absolute explanatory power on the 19th century constitutionalism, as well as several constitution-making experiments of the 20th and 21st centuries, "contingency" approach is proposed to support the validity of the theory.

Keywords

Constitution-Making, Chile, Participation, Legitimacy, Crisis, Contingency.

Extended Abstract

Constitutions are unique documents of the legal universe, having both legal and political functions. The political function is generally defined as the ideological core of the constitutions which, generally, is set during the constitution-making process. Classical constitutional law literature has explained this process by reference to "primary constituent power" doctrine. However helpful that may be, it still misses the "constitution-making" part of the process by putting primary emphasis on the emergence and socio-political dynamics of the primary constitutive power.

Democratic constitution-making theory, having emerged during the last quarter of the 20th century, attempts at filling this gap by emphasizing the importance of direct and indirect participation of the people in the constitution-making process and maintains that the decisive influence of the people would most probably ensure the social legitimacy and longevity of a constitution. In addition, the theory argues that participation in such process would bring about a gradual decrease in the prevailing social cleavages and promote a common future ideal for each member of the society. Other methods of constitutive-making process are defined as *imposed constitutions*, either domestically or by a foreign power, lacking the will of the people and thus mostly doomed to failure in the long run. The theory, in its purest form, envisages the full participation of the citizens that would lead to unanimous decisions on constitutional choices. However, in practice, forms of representation take the place of full participation, whereas the majority rule replaces unanimity ideal. However, certain direct and indirect methods of citizen participation are still maintained to support the democratic element in the constitution-making process as much as possible.

Chile stands out as the most recent proving ground of this theory in recent years. As a matter of fact, the Country experienced a highly transparent and participatory constitution-making process via a constituent assembly, following the transition to democracy after long years of authoritarian rule under *Pinochet* regime, the former military dictator of the Country who took power after a *coup d'état* in 1973. The recent democratic constitution-making process in Chile stated with the protests against the Government and its neo-liberal policies in Santiago and other big cities in 2019 and resulted in referendum where almost %80 of the participants voted in favor of a new constitution to be drafted by a directly elected constitution assembly. This constituent assembly was one of a kind, which was based on absolute gender equality, had reserved seats for indigenous peoples of Chile, dominated by young activists and leaders of street protests and supported by many individuals in the society. However, to many observers' surprise, the draft constitution, which was prepared after almost a year's work, was rejected by a landslide majority on September 4th, 2022. This represents not only a political crisis in Chile, but also a moment of crisis for the democratic constitution-making theory.

In this study, the recent developments in Chile are scrutinized and the potential deficiencies of the process-oriented constitution-making are discussed under four sections namely, problems of *participation* and *inclusiveness*, negative reflections of the participatory constitution-making process *on the constitution*, and the *media and communication aspect* of such process. Finally, fundamental assumptions of the democratic constitution-making theory are tested in the light of Chilean experience, and it is stated that the theory produces somewhat inconsistent results as seen through the lenses of the *inductive method* of legal studies and the *deductive method* of political science. Realizing that the theory fails to provide an absolute explanatory power on the 19th century constitutionalism, as well as several constitution-making experiments of the 20th and 21st centuries, "contingency" approach is proposed to support the validity of the theory.

GİRİŞ

Demokratik anayasa yapımı teorisi, halkın anayasa yapım sürecine doğrudan ve dolaylı yollarla katılımının sonucu olarak; ortaya çıkacak anayasa metninin toplumsal meşruiyetinin güçleneceği, böylece daha uzun ömürlü anayasalara sahip olma ihtimalinin artacağı ve son tahlilde demokratik karakteri güçlü anayasalar ile toplumsal ve siyasî çatışmaların çözümüne katkı sağlanabileceği gibi bazı temel varsayımlar üzerinde yükselmektedir. Dahası, süreç odaklı bu yaklaşımın temel varsayımları arasında; anayasa yapım sürecine katılımın mevcut toplumsal yarılmalarda kademeli bir azalmaya yol açacağı ve tüm bireylerin ortak bir gelecek ülküsü etrafında bir araya gelmesinin kolaylaşacağı gibi hususların da sayılması mümkündür.

Şili, 1973 yılında gerçekleşen askeri darbenin ardından iktidara gelen General Pinochet liderliğinde uzun yıllar süren bir otoriter yönetime sahne olmuş; 1988 yılından itibaren ise zorluklarla dolu ve oldukça parçalı bir demokrasiye geçiş deneyimi yaşamıştır. Ülke'nin bir diğer özelliği ise, son yıllarda demokratik anayasa yapımı teorisinin test edildiği en dikkat çekici örneklerden biri olmasıdır. Gerçekten, Ülke'de uzun yıllardan beri devam eden tartışmaların ardından, en son 2019 yılında başlayan protestoların da etkisiyle, son derece şeffaf ve katılımcı bir anayasa yapım sürecinin hayata geçirildiği görülmektedir. Gerçekten, 25 Ekim 2020 tarihinde yapılan halkoylamasına katılan seçmenlerin yaklaşık %80'inin desteklediği ve genç aktivistler ile sokak protestolarının liderlerinin egemen olduğu, mutlak cinsiyet eşitliğine dayanan ve Şili'nin yerli halklarının da temsil edildiği bir "Kurucu Meclis" eliyle yürütülen bu süreç, tüm dünyada ilgi ile izlenen bir deneyim halini almıştır. Ne var ki, Kurucu Meclis tarafından neredeyse bir yıllık bir çalışmanın ardından hazırlanan ve pek çok gözlemci tarafından *son derece ilerici bir anayasa* olarak tanımlanan taslak, 4 Eylül 2022 tarihinde düzenlenen halkoylamasında, seçmenlerin ezici bir çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. İlerleyen sayfalarda tartışılacağı üzere bu durum, yalnızca Şili'ye özgü bir siyasî kriz anını değil, ama aynı zamanda demokratik anayasa yapım teorisinin de bir kriz anını temsil etmektedir.

Şili'de yaşanan bütün bu gelişmeleri mercek altına alabilmek için, bu çalışmada anayasaların hukukî ve siyasî işlevlerinden asli kuruculuk olgusuna, oradan da demokratik anayasa yapım teorisinin temel tespit ve kabullerine uzanan bir hazırlayıcı çerçeve kullanılmaktadır. Takip eden adımdaysa, Şili'de süreç odaklı anayasa yapımının başarısızlığına yol açan faktörler; *katılım* ve *kapsayıcılık* sorunları, *katılımcı anayasa yapım sürecinin anayasa metnine olumsuz yansımaları* ve *medya ve iletişim boyutları* olarak dört başlık altında incelenmektedir. Son tahlilde ise, demokratik anayasa yapım teorisinin temel varsayımları Şili deneyimi ışığında test edilmekte ve teorisinin bilimsel geçerliliğini açıklayabilmek için destekleyici bir kavramsal çerçeve önerisi sunulmaktadır.

I. ANAYASALARIN HUKUKÎ VE SİYASÎ İŞLEVLERİ

Anayasalar, modern hukuk evreninde yer alan tüm normlar arasında, tüm boyutlarıyla anlaşılması ve kavranması en zor metinler olarak nitelenebilir. Zira anayasalar, bir yandan devletin temel organlarının kuruluşunu, örgütlenişini, görevlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini, diğer yandansa devlet ile vatandaşlar/bireyler arasındaki hak, özgürlük ve sorumluluk ilişkilerini düzenleyen temel hukuk metinleridir. Ancak, anayasaların tüm boyutlarıyla anlaşılması ve kavranmasının güçlüğü, yalnızca anayasaların bu karmaşık *hukukî* boyutlarından da kaynaklanmamaktadır. Gerçekten de anayasalar, yalnızca teknik bazı hukukî sorunlara teknik hukukî çözümler getirme iddiası taşıyan metinler olmayıp; aynı zamanda devletin şeklinden dinin toplumdaki statüsüne, vatandaşlığın kapsamından ülkede geçerli olacak ekonomik sisteme kadar çok sayıda temel *siyasî* tercihin de somutlaştığı belgeler niteliği taşımaktadır.

Anayasaların bu çok boyutlu yapısına dikkat çeken öncü isimlerden olan Ivo Duchacec¹, anayasaların temel *hukukî işlevinin*, sahip oldukları “üstün norm” niteliğinden kaynaklandığını belirtmekte ve anayasaların, hukuk sistemindeki diğer tüm normların geçerliliklerini borçlu olduğu bir “normatif pınar”² (*normative fountain*) olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda anayasalar, hukuk sistemindeki tüm normların temel dayanak noktası olarak kabul edilmektedir. Yazar’a göre, anayasaların ikinci bir *hukukî işlevi* ise, bunların birer “siyasî iktidar haritası” (*power map*) olmasıdır. Bu yönleriyle anayasalar, bir yandan siyasî iktidarın oluşumu, örgütlenmesi, denetlenmesi ve el değiştirmesine ilişkin usul ve esasları, diğer yandan da toplumsal güç odakları ile temel devlet organları arasındaki ilişkileri düzenleme ve açıklama gücüne sahip metinler olarak öne çıkmaktadır.

Duchacec, anayasaların *siyasî işlevleri* bağlamında ise, bunların her şeyden önce birer “siyasî manifesto” (*political manifest*) olduklarını belirtmektedir. Yazar’ın bu ifadeyle anlatmak istediği şey; anayasaların, ait oldukları ülkenin (veya en azından, anayasayı yapma iktidarını elinde bulunduran toplum kesimleri ve/veya siyasî elitlerin) temel siyasî tercih ve değerlerini, kolektif hafızada iz bırakan korku ve travmaları, tarihten süzülüp gelen deneyimleri ve nihayetinde toplumun ortak (olması istenen) arzu ve hayallerini içeren belgeler olduklarıdır.

Anayasaların sahip olduğu bu farklı işlevler, alana ilişkin çalışmalar yürüten gözlemciler açısından da kapsamlı bir değerlendirme ihtiyacını ortaya çı-

¹ Ivo D. Duchacek, “Constitution/Constitutionalism”, *The Blackwell Encyclopedia of Political Science* içinde (Vernon Bogdanor, editör), (London: Blackwell 1991), 142. Ayrıca bkz. Ivo D. Duchacek, *Power Maps: Comparative Politics of Constitutions*, (Santa Barbara: ABC-Clio 1973). Anayasalara hukukî ve siyasî yaklaşım hakkında daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Levent Gönenç, *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*, (The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, Kluwer Law International 2002), 4-8.

² Kavramın nasıl Türkçe’ye çevrilebileceğine ilişkin tartışmalar konusunda bkz. Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavramlar ve Kurumlar)*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık 2021), 68, dn. 94.

karmaktadır. Gerçekten, bir ülkenin anayasal tercih ve değerlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için, ilgili anayasanın, hukukî ve siyasî işlevleriyle bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, anayasaların “normatif pınar” ve özellikle de “siyasî iktidar haritası” olma niteliklerinin tam olarak açıklanabilmesi için, öncelikle anayasanın ortaya koyduğu “siyasî manifesto”nun, yani anayasal değerler sisteminin temel unsurları ile meşru siyaset alanının sınır taşlarının neler olduğunun anlaşılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Böyle bir çabanın anlamlı bir sonuca varabilmesi için de bakışların öncelikle anayasal değerler sisteminin belirlenmesi anına, yani “asli kurucu iktidar” olgusuna çevirmesi gerekmektedir.

II. ANAYASAL DEĞERLERİN BELİRLENMESİ: ASLİ KURUCU İKTİDAR OLGUSU

Anayasaların hukukî ve siyasî işlevleriyle bir bütün olarak anlaşılabilmesi için, öncelikle anayasaların nasıl ve hangi koşullar altında yapıldığına bakmak gerekmektedir. Zira anayasaların içerdiği ve büyük ölçüde ideolojik nitelik taşıyan temel tercihler, siyaset alanından hukuk düzenine, toplumsal meselelerden kültür hayatına ve hatta çeşitli sembollere kadar çok geniş bir alana yayılmaktadır. Dahası, bu tercihlerin yapılması, genellikle toplumların hayatında çok büyük ve bazen de oldukça sancılı dönüşüm süreçlerinde mümkün olmakta ve bir kez belirlendikten sonra, anılan tercihler, “anayasal değerler” haline dönüşerek³, genellikle değiştirilmesi olağan yasalara göre oldukça güçleştirilmiş veya tümden yasaklanmış maddeler içine gömülmektedir. Bu adımla birlikte anayasal değerler, hem temel hak ve özgürlükler alanında, hem de kurumsal alanda çeşitli etki ve sonuçlar doğuran birer sabite halini almaktadır.

İşte bu durum, anayasaların karakterini belirleyen ve toplumsal ve siyasî yaşamda birer sabite haline dönüşen bu temel tercihlerin yapılma anına, yani *anayasaların ortaya çıkış anına* daha yakında bakmanın haklı gerekçesini oluşturmaktadır. Zira bu aşamada yapılan kimi temel tercihler, bir yandan toplumların yönetim, üretim, korunma ve yeni koşullara uyum süreçlerinde destekleyici ve sorun çözücü dayanak noktaları olarak işlev görebilirken; diğer yandan da çeşitli toplumsal ve siyasal çatışmaların, anayasal değerlere karşı gelişen tepki ve direnişlerin ve sonuç olarak da derinlemesine yarılmaların⁴ katalizörü olabilmektedir.

³ Siyasî tercihler ve anayasal değerler arasındaki ilişki için bkz. Ali Ersoy Kontacı, *Kırılgan Demokrasilerde Siyasal Örgütlenme Özgürlüğü*, (Ankara: Savaş Yayınevi 2016), 9-11.

⁴ “Derinlemesine yarılmalar” hakkında bkz. Douglas W. Rae ve Michael Taylor, *The Analysis of Political Cleavages*, (New Heaven: Yale University Press 1970), 1; Stein Rokkan, “Cleavage Structures and Party Systems”, *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe - The Theory of Stein Rokkan içinde*, (Peter Flora, Stein Kuhnle ve Derek Urwin, editör), (Oxford: Oxford University Press 1999), 275-302; Scott C. Flanagan, “Models and Methods of Analysis”, *Crisis, Choice and Change: Historical Studies of Political Development içinde* (Gabriel Almond, editör), (Boston: Little Brown & Company 1973), 64. Toplumsal yarılmaların salt siyasî görüş

Klasik anayasa hukuku literatürü, geleneksel olarak anayasaların *ortaya çıkışı*-ni “asli kurucu iktidar”⁵ olgusu ve kavramı ekseninde tartışa gelmiştir.⁶ Bu kavramlaştırma çerçevesinde asli kurucu iktidar; genellikle olağanüstü toplumsal ve siyasal koşulların sonucunda ortaya çıkan⁷, bir ülkede anayasayı ilk defa veya tümüyle yeni baştan yapma yetkisini *bir biçimde* eline alan ve hem anayasa yapım yöntemi, hem de anayasanın içereceği esaslar konusunda kendisini bağlayan kurallar olmadığı için, hukuken sınırsız nitelikte bir iktidar olarak tanımlanmaktadır. Asli kurucu iktidarın bir diğer özelliği de çoğu durumda, anayasaların karakterini belirleyen temel tercih ve tutumları, çeşitli katılık ölçütleri vasıtasıyla “tali kurucu iktidar” alanının dışına çıkarması veya tali kurucu iktidar yetkisinin kullanımına çeşitli sınırlamalar getirmesidir.⁸ Bu anlamda asli kurucu iktidar ile tali kurucu iktidar arasındaki temel farkın; ilkinin “... yöntem ve içerik konusunda herhangi bir pozitif norma bağlı olmaksızın ve bir pozitif normdan yetki almaksızın yeni bir anayasa yapma iktidarı” olması olduğu söylenebilir.⁹ Nitekim, konuya ilişkin literatürde de asli kurucu iktidarı bağlayan asıl sınırların, içinde bulunduğu toplumun *kırmızı çizgilerinden* kaynaklanan “yapılabilirlik” sınırları olduğu ifade edilmekte ve asli kurucu iktidar, esasen *hukuk ötesi* bir olgu olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

Asli kurucu iktidar olgusuna ilişkin bu açıklamalar, anayasal *meselelerin* anayasa *hukukundan* ibaret olmadığını; başka bir ifadeyle, toplumların anaya-

farklılıkları ekseninde oluşması için bkz. Harry Eckstein, *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*, (Princeton: Princeton University Press 1966), 33. Toplumsal yarılımların rejim tartışmalarıyla iç içe geçmesi hakkında ayrıca bkz. Hans Daalder, “Parties, Élites and Political Developments in Western Europe, *Political Parties and Political Development içinde* (Joseph G. La Palombara ve Myron Weiner, editör), (Princeton: Princeton University Press 1966), 67-68.

⁵ “Kurucu iktidar” yerine “kurucu otorite” tabirini kullanmayı tercih eden yazarlar da bulunmaktadır. Bkz. Richard S. Kay, “Kurucu Otorite” (Ozan Ergül, çeviren), *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim içinde*, (Ozan Ergül, editör), (Ankara: TBB Yayınları 2011), 56-57.

⁶ Anılan kavrama dair tanım ve yaklaşımlar için bkz. Engin Şahin, *Kurucu İktidar: Politik bir Yaklaşım*, (İstanbul: On iki Levha Yayınları 2013); Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, (Bursa: Ekin Yayınevi 2016); Matilda Arvidsson, Leila Brännström ve Panu Minkkinen, editör, *Constituent Power: Law, Popular Rule and Politics*, (Edingburg: Edinburg University Press 2022).

⁷ Asli kurucu iktidarın doğması için ortaya mutlaka bir “hukuk boşluğu” çıkması gerektiği fikri, dünyadaki çeşitli örneklerden hareketle aşılmıştır. Bu bağlamda, anayasal kurulmuş organların, yeni bir anayasa yapımı konusunda yetkilendirildikleri 1919 Finlandiya, 1874 İsveç ve 1949 Macaristan Anayasalarının yapım süreçleri ile; bizatihi anayasa metinlerinin içinde ali kurucu iktidar yetkisinin tanımladığı İsviçre, Avusturya, İspanya ve Bulgaristan Anayasaları ile Kolombiya, Venezuela, Bolivya ve Ekvator gibi bazı Latin Amerika Anayasaları, bu duruma örnek gösterilebilir. Anılan örnekler ve ilgili açıklamalar için bkz. Korkut Kanadoğlu, “Anayasa Yapma Yetkisi”, *Hukuk DeFTERleri*, Sayı 2 (Temmuz-Ağustos 2016), Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://hukukdeFTERleri.com/sayi-2-anayasa-yapma-yetkisi/>.

⁸ Tali kurucu iktidara getirilen sınırlamalar için bkz. Cem Eroğul, *Anayasayı Değişirme Sorunu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1974); Erdal Onar, *1982 Anayasasında Anayasayı Değişirme Sorunu*, (Ankara: 1993).

⁹ Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, 162. Buna karşın, asli kurucu iktidarın hukuken de sınırlı olduğu yönündeki bir görüş için bkz. AYDIN, s. 338 vd.

¹⁰ Örneğin bkz. Emin Memiş, “Anayasayı Yeniden Yapma ve Değişirme Üzerine Analizler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14, S. 2 (2010): s. 462.

sal geleceği üzerinden etki doğuran önemli olayların bir bölümünün, hukukun öngördüğü sınır ve usuller çerçevesinde atılan adımlardan ziyade, toplum bilim ve siyaset biliminin konusu olabilecek gelişmeler çerçevesinde yaşadığını hatırlatması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda asli kurucu iktidar olgusu, anayasa hukuku ile diğer sosyal bilimler arasındaki bağlantıların görmezden gelinemeyeceği önemli bir tartışma başlığı olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, *asli kuruculuk olgusuna* ilişkin toplumbilim ve siyaset bilimi temelli bu açıklamalarla yetinilmesi, *asli kuruculuk sürecine* ilişkin incelemelerin eksik kalmasına da yol açabilecektir. Başka bir anlatımla, hangi siyasî ve toplumsal koşulların ürünü olursa olsun, asli kurucu iktidarın yalnızca *ortaya çıkış sürecinin* değil, *anayasa yapım sürecinin* de incelenmesi gerekmektedir.

İşte, çağdaş anayasa hukuku literatüründe 20. yüzyılın son çeyreğinde belirginleşmeye başlayan yeni bir inceleme akımı, tam da bu ihtiyaca cevap verir görünmektedir. Gerçekten de özellikle Yunanistan, İspanya ve Portekiz deneyimleri ile sonrasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşanan demokrasiye geçiş tecrübelerinden hareketle, anayasa hukuku literatüründe *demokratik anayasa yapımı* konusunda yepyeni bir sayfa açılmış bulunmaktadır.¹¹ Bu yeni bakış açısı, Soğuk Savaş sonrasında totaliter sistemden demokrasiye geçiş yapan Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin deneyimleriyle de oldukça zenginleşmiş olup, bugün gelinen noktada, kütüphaneler dolduracak düzeyde bir külliyata erişmiş bulunmaktadır.¹²

III. DEMOKRATİK ANAYASA YAPIMI TEORİSİ

Demokratik anayasa yapımının anahtar kavramı; “halk katılımı”¹³ olarak belirlenebilir.¹⁴ Zira, bilindiği üzere anayasa yapımı, siyaset hayatındaki pek çok

¹¹ Bununla beraber ifade etmek gerekir ki, bilim dünyasının dikkatinin anayasa yapımına yönelmesinin tek sebebi, Avrupa'da demokrasiye geçiş deneyimi yaşayan bu üç Ülke değildir. Gerçekten, dünyada var olan 200 civarı anayasanın yarısından fazlası 20. yüzyılın son çeyreğinde hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Bkz. Vivien Hart, *Democratic Constitution Making*, (United States Institute of Peace Special Report 2003), 2.

¹² Bu konuda sadece Türkçe literatürde yazılmış başlıca monografiler olarak şu eserler hatırlanabilir: Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, (Ankara: Bilgi Yayınevi 1993); Yavuz Atar, *Demokrasilerde Anayasal Değişimin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı*, (Konya: Mimoza Basım Yayım Dağıtım 2000); Ergun Özbudun ve Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, (İstanbul: Doğan Kitap 2010); Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, Editör, *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, (İstanbul: Metis Yayınları 2012); Semih Batur Kaya, *Katılımcı Anayasa Yapımının Demokratik İlkeleri*, (Ankara: Yetkin Yayınları 2021).

¹³ “Aktif Statü Hakları”nın, yani *siyasal hakların* veya *katılım haklarının* kullanımı, Avrupa Birliği Vatandaşlarının hâlihazırda ikamet ettikleri diğer Üye Devletlerdeki yerel seçimlerde oy kullanmaları gibi istisnalar hariç, günümüzün tüm demokratik rejimlerinde “vatandaşlık” statüsüne bağlı bir yetkilendirme olarak düzenlenmektedir. Bu yetkilendirmenin, *anayasa yapımı* gibi çok daha önemli bir mesele açısından evleviyetle geçerli olduğuna kuşku yoktur. Bu bağlamda, hukuken anayasa yapım sürecine “vatandaş katılımından” söz etmenin daha doğru olacağı söylenebilir. Buna karşın, bu çalışmada, literatürde daha yerleşik görünen “halk katılımı” teriminin kullanılması tercih edilmiştir.

¹⁴ “Katılım” süreçlerinin “kapsayıcılık” unsuru ile de tamamlanması gerektiğini ileri süren bir çalışma için bkz. Serdar Gülener, “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaş-

alan gibi, esasen *kitlelerden çok siyasî seçkinlerin* eylem alanı olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın, demokratik anayasa yapım teorisi tüm demokratik süreçlerde olduğu gibi, anayasa yapım sürecinde de esas olanın, kurucu iradenin asıl sahibi olan halkın sürece katılımı olduğunu kabul etmektedir. Aksi bir yöntemin belirlenmesi halinde ise, karşımıza “dayatma” (empoze) kavramı çıkmakta ve halkın süreçten dışlandığı bir ortamda, anayasa metninin iç veya dış güçler tarafından zorla hayata geçirilmesi olgusuyla karşılaşmaktadır.¹⁵ Bu anlamda demokratik anayasa yapımı teorisinin, anayasaların esasen siyasî seçkinler arası bir uzlaşmanın ürünü olarak görüldüğü *eski anayasacılıktan*, halkın anayasa yapımına varsayımsal değil ama gerçek anlamda katıldığı ve belirleyici olduğu *yeni anayasacılığa* geçiş olarak yorumlanması mümkündür.¹⁶

Anayasa yapım sürecine halkın katılımından söz edildiğinde, ideal olanın “tam katılım” olduğuna kuşku yoktur. Benzer şekilde, ideal bir müzakere sürecinin sonunda “oy birliğine” ulaşılması; yani ortak doğrular konusunda herkesin ikna olması hedeflenebilir. Buna karşın, günümüzde milyonlarca vatandaşın bir araya gelip belli konuları aynı anda müzakere etmesini olanaklı kılabacak fiziksel mekanlar ve iletişim ortamları bulunamadığı açıktır. Durum böyle olunca da yukarıdaki ideallerden belli ölçülerde sapmalar yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu *zorunlu sapmanın* sonucu olarak, demokratik anayasa yapım teorisindeki ideallerden ilki olan “tam katılım” ilkesi “temsil” olgusuyla; “oybirliği” hedefi ise “çoğunluk” kararlarıyla yer değiştirmektedir.¹⁷

Bununla birlikte, yukarıdaki sapma halinin olduğu şekliyle kabul edilmesi halinde, *demokratik anayasa yapım süreci* ile *demokratik siyaset süreci* arasındaki farkları açıklamak imkânsız hale gelebilecektir. Gerçekten de günümüz demokrasilerinde zaten kural olan; seçim mekanizması aracılığıyla yerel, bölgesel, ulusal ve hatta (Avrupa Birliği Parlamentosu’nda olduğu gibi) ulusüstü düzeylerde siyasal temsil ile, bütün bu platformlarda geçerli olan çoğunluk yöntemiyle karar alma usulüdür. Demokratik anayasa yapım sürecinin özgün yanı ise; bu zorunlu sapma halinin varlığına rağmen, *katılım* ve *oydaşma* yönündeki idealle-

macı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15, S. 3 (2011): 201-202.

¹⁵ Jon Elster, “Ways of Constitution Making”, *Democracy’s Victory and Crisis içinde*, (Axel Hadenius, editör), (New York: Cambridge University Press 1997), 125-131.

¹⁶ “Eski” ve “yeni” anayasacılık kavramlarının kullanımı ve ilgili açıklamalar için bkz. Mehmet Murat Öngel, *Demokratik Anayasa Yapım Süreci*, (Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014), 8-37.

¹⁷ Levent Gönenç, *Anayasa Yapımı*, (Ankara: TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 2011), 3-4. Bu bağlamda, Türkiye’de 2011 Milletvekili Genel Seçimi’nden kısa bir süre sonra kurulan “Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Uzlaşma Komisyonu”nun çalışmalarının başarısızlığa uğrama sebeplerinden birinin de, Komisyon’un kabul ettiği çalışma esasları uyarınca, her konuda oybirliği ile karar alma prensibinin benimsenmesi ve bir siyasî partinin dahi Komisyondan çekilmesi halinde bile Komisyonun dağılmış sayılacağına ilişkin hükümler olduğu hakkında bkz. Cem Duran Uzun, “Yeni Anayasa Yapımında Yöntem Arayışları”, *SETA Perspektif* 116 (Kasım 2015): 3-4.

re olabildiğince yaklaşan mekanizmaların da sürece dahil edilmesidir. Başka bir ifadeyle, demokratik anayasa yapımında, *siyasal temsil olgusu* ile *çoğunluk karar usulü* sürecin geneline hâkim olmakta; ancak, halkın sürece doğrudan katılımıyla geniş bir müzakere tabanı oluşturulması için çeşitli katılım usulleri de hayata geçirilmekte; böylece de anayasa yapım sürecinde şeffaflık ve paydaşlık unsurlarının ön plâna çıkarılmasına çalışılmaktadır. Bütün bu sürecin sonunda erişilmek istenen nokta ise; anayasal değer ve kurumların oluşumunda geniş tabanlı bir katılımın etkisiyle ulaşılan yüksek toplumsal meşruiyet¹⁸, anayasal meseleler hakkında bir toplumsal farkındalık ve halkın temel hak ve özgürlüklerini daha etkili bir biçimde güvence altına alınan bir anayasal mimari¹⁹ olarak özetlenmektedir.

Anayasa yapım sürecine halkın katılımını mümkün kılacak mekanizmaların neler olduğuna bakıldığında ise, karşımıza oldukça zengin bir deneyimler dizisi çıkmaktadır. Bu bağlamda karşılaşılan farklı yöntemlerin; “doğudan” ve “dolaylı” katılım araçları olarak sınıflandırılması mümkündür.²⁰

Halkın anayasa yapımına doğrudan katılımını sağlayan araçların en bilinen ve en yaygın olanı; şüphesiz ki halkoylaması (referandum) yöntemidir. Bu yöntem, oy kullanma yeterliliğine sahip tüm vatandaşların, anayasa yapım sürecinin aşamaları veya anayasa taslağı hakkındaki görüşlerini doğrudan doğruya ifade etmesine olanak vermek bakımından oldukça önemli bir imkân sunmaktadır. Bu anlamda, halkoylaması yöntemine genellikle anayasa yapım süreçlerinin sonunda ve hali hazırda ortaya çıkmış bir taslak metnin kabulü aşamasında başvurulduğu gözlemlenmekle birlikte; sürecin herhangi bir aşamasında da halkoylamasına başvurulması mümkündür. Bu anlamda, kurucu organın belirlenmesi, temel ilkelerin saptanması ve sürecin yönetimi gibi farklı aşamalarda halkoylamasıyla devreye sokulabilir. Ne var ki, halkoylaması yönteminin sahip olduğu bütün bu avantajlara rağmen, sürece ilişkin kimi ciddi eleştirilerin de dile getirildiği görülmektedir. Bu anlamda, halkoylaması yönteminde halkın katılımının çoğu durumda toptan bir “evet” veya “hayır” cevabına indirgenmesi, vatandaşların çoğu durumda yeterince bilgi sahibi olmaması ve sürecin bir bütün olarak manipülasyonlara açık olması gibi eleştiriler,

¹⁸ Anayasa yapım sürecine halk katılımı ve meşruiyet arasındaki ilişki hakkında bkz. Şafak Evran Topuzkanamış, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Halka Ait Anayasacılık*, (İstanbul: Onikilevha Yayınları 2021), 62-66.

¹⁹ Bununla birlikte, demokratik anayasa yapım sürecinin daha geniş bir temel haklar kataloğu yaratılmasına yol açtığı yolundaki görüşlerin, en azından sayısal verilerle doğrulanmadığı da görülmektedir. Örneğin; *Comparative Constitutions Project (CCP)* verilerine göre, demokratik bir süreç ile hazırlanan Güney Afrika Anayasası'nda 60, Arnavutluk Anayasası'nda 75, Uganda Anayasası'nda 69, Eritre Anayasası'nda 53 tane temel hak ve özgürlük varken; yapım sürecinde elitler arası uzlaşımın temel dinamik olduğu Portekiz Anayasası'nda 86, İspanya Anayasası'nda ise 58 tane temel hak ve özgürlük bulunmaktadır. Bkz. CCP Rankings, (<http://comparativeconstitutionsproject.org/ccp-rankings/>)'ten aktaran ve yorumlayan: Öngel, *Demokratik Anayasa Yapımı*, 129.

²⁰ Zachary Elkins, Tom Ginsburg, ve Justin Blount, “The Citizen as Founder: Public Participation in Constitutional Approval”, *Temple Law Review* 81, No 2 (2008): 363-367.

bu kapsamda sayılabilir.²¹ Ne var ki, halkoylamasına yönelik bütün bu eleştirilere rağmen, anılan yöntemin, hukukî işlevleri yanında sembolik anlam ve işlevleriyle de oldukça önemsenen ve demokratik anayasa yapımında yaygın olarak başvurulan bir yöntem olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Halkın anayasa yapım sürecine doğrudan katılımını mümkün kılan diğer yöntemlere bakıldığında, “görüş toplama” ve “vatandaş meclisleri” gibi uygulamalarla karşılaşılmaktadır. Bu uygulamalardan ilki olan “görüş toplama” yönteminde, genellikle yazılı olarak ve son yıllarda da çeşitli çevrimiçi yöntemlerle²² halktan görüşler toplanmakta ve anayasa taslaklarının yazım sürecinde bunlardan faydalanacağı belirtilmektedir. Halkın katılımını basit bir “evet” veya “hayır” cevabıyla sınırlamayan ve yaratıcı önerilere de kapı aralayan bu uygulamanın sorunları arasında; bazı hallerde veri gizliliğinin korunmasına ilişkin endişeler ve toplanan görüşlerden ne derecede faydalandığının belli olmaması gibi hususların sayılması mümkündür. “Vatandaş Meclisleri” uygulamasında ise, kura yöntemiyle belirlenen vatandaşlar çeşitli merkezlerde kurulan meclislere davet edilmekte ve anayasal meseleler hakkında yaptıkları detaylı müzakerelerin ardından, ulaştıkları sonuçları ve somut önerileri ilgili otoritelere iletmeleri beklenmektedir.

Halkın anayasa yapım sürecine dolaylı katılımı denildiğinde ise, hiç kuşku yok ki, temsil olgusu²³ ve temsilciler eliyle anayasa yapım süreciyle karşılaşılmaktadır. Bu noktada aslî kuruculuk işlevinin olağan yasama meclisleri eliyle sürdürülmesi, yani hâlihazırda seçilmiş meclisin, yasama ve denetim faaliyetlerine ek olarak, anayasa yapım görevini de üstlenmesi mümkün olabileceği gibi (“kurucu yasama”); sırf bu amaçla bir temsili meclis seçilmesi de mümkündür (“kurucu meclis”)²⁴. Bazı durumlarda, aslen anayasayı hazırlamak için oluş-

²¹ Anılan eleştirilerden bazıları için bkz. Majja Setälä, “On the Problems of Responsibility and Accountability in Referendums”, *European Journal of Political Research* 45, Issue 4 (2006): 699-721; Laurence Morel, “Referendums and Popular Will: The Democratic Criticism of Referendums”, *Participations* 20, Issue 1 (2018): 53-84; Richard Bellamy, “Majority Rule, Compromise and the Democratic Legitimacy of Referendums”, *Swiss Political Science Review* 24, Issue 3 (2018): 312-319; Matt Pqvortrup, “The Perils of Referendums: A Review”, *Irish Studies in International Affairs* 32, No. 2 (2021): 166-178.

²² İnternet tabanlı araçları anayasa yapımında kullanıldığı en dikkat çekici örnek, İzlanda'dadır. Anılan Ülke'de deneyimin ayrıntıları hakkında bkz. Burak Çağ, “Katılımcı Anayasa Yapımı ve İzlanda Örneği”, *Yasama Dergisi* 25 (2013): 71-91; Sinem Yargıç, “Ekonomik Kriz Sonrası Anayasa Yapımı: İzlanda'nın Yeni Anayasa Yapım Süreci”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, S. 1 (2014): 47-72.

²³ Temsil kavramı hakkında bkz. Hanna Fenichel Pitkin, *The Concept of Representation*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1967); Hanna Fenichel Pitkin, “Representation and Democracy: Uneasy Alliance”, *Scandinavian Political Studies* 27, Issue 3 (2004): 335-342; G. Bingham Powell, Jr., “Political Representation in Comparative Politics”, *Annual Review of Political Science* 7 (2014): 273-296; Ian Shapiro, Susan C. Stokes, Elisabeth Jean Wood ve Alexander S. Kirshner, editör, *Political Representation*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

²⁴ Kurucu Meclis yoluyla anayasa yapımında benimsenebilecek yaklaşımlar ve yapılması öngörülen optimal tercihler hakkında bkz. Jon Elster, “The Optimal Design of a Constituent Assembly”, *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms içinde* (Helene Landemore ve Jon Elster, Editör), (Cambridge, Cambridge University Press 2012), 148-172.

turulan bir meclisin, sonradan olağan yasama organı işlevlerini de üstlenerek siyasal hata devam etmesi de söz konusu olabilmektedir (“yasamaya dönüşen kurucu meclis”).²⁵ Bu yöntemlerin hepsinde önemli olan; halkın geniş kesimlerinin olabildiğinde adaletli bir biçimde temsil edildiği bir meclis kompozisyonuna ulaşmaktır. Başka bir ifadeyle, anayasa yapımının salt siyasî seçkinler eliyle yürütülen bir süreç olmaktan çıkıp gerçek anlamda katılımlı bir sürece dönüşebilmesi için, halkın temsilinin de teorik bir bağlantı olmaktan çıkıp gerçek bir ilişki biçimine dönüşmesi gerekmektedir. Bunun için de olabildiğinde düşük bir barajla ve olabildiğince geniş seçim çevreleriyle desteklenen bir nispi temsil sisteminin uygulanması, genellikle önerilen bir yöntem olarak belirlenmektedir.

Sonuç olarak, halkın anayasa yapımına *doğrudan* ve *dolaylı* katılımını sağlamak amacıyla tasarlanmış olan bütün bu yöntemlerin mümkün olduğunda bir arada ve birbirlerinin eksik yönlerini kapatacak şekilde uygulanması, demokratik anayasa yapım teorisi bakımından en arzulanan yaklaşım olarak öne çıkmakta ve böylelikle daha uzun ömürlü olacak, demokratik değerlere yaslanacak ve anayasacılığın temel değerlerini yansıtacak bir anayasa metnine ulaşılacağı varsayılmaktadır.

Bu bağlamda son olarak, demokratik anayasa yapım teorisinin dikkat çektiği hususları tam olarak resmedebilmek için, vurgulanması gereken iki önemli husus daha bulunmaktadır. Bu hususlardan ilki; anayasa yapım süreci öncesinde ve ayrıca sürecin devamı boyunca halkın sürece anlamlı biçimde katılımının sağlamak için gereken hukukî ve siyasî güvence ortamının sağlanmasıdır. Bu anlamda, vatandaşların anayasa yapım sürecinde farklı kaynaklardan haber alabilmeleri, kendi fikirlerini serbestçe ifade edebilmeleri ve ihtiyaç duyabilecekleri her tür siyasal katılım olanağından serbestçe yararlanabilmeleri için gereken mevzuat değişikliklerinin yapılması ve uygulama standartlarının sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda önem taşıyan ikinci bir husus da süreç boyunca “çatışmacı” bir üslup yerine “uzlaşmacı” bir üslubun benimsenmesinin teşvik edilmesidir.²⁶ Bu bağlamda, önemli toplumsal güçler arasında köprü vazifesi gören platformların varlığı, uzlaşmayı teşvik eden mekanizmaların bulunması, sivil toplumun etkisi ve medyanın sürece katkısı gibi hususların büyük önem taşıdığınaysa hiç kuşku yoktur.

IV. ŞİLİ’DE DEMOKRATİK ANAYASA YAPIM SÜRECİ

2022 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 19 milyonluk bir nüfusa sahip Şili; Arjantin, Bolivya ve Peru ile komşu olup; Güney Amerika Kıtası’nın batı yakası

²⁵ Tom Ginsburg, Zachary Elkins ve Justin Blount, “Does the Process of Constitution Making Matter?”, *Annual Review of Law and Social Science* 5, No. 1 (2009)’dan aktaran: Gönenç, *Anayasa Yapımı*, 18-19.

²⁶ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde*, 116-117.

boyunca Pasifik Okyanusu'na paralel olarak uzanmaktadır. Ülke'de, 20. yüzyılın başlarından itibaren güçlü bir gelenek inşa eden sol, 1969 yılında kurulan *Unidad Popular* koalisyonunun seçim zaferiyle zirveye çıkmış ve Koalisyon adayı Salvador Allende, 1970 yılında Başkan seçilerek göreve başlamıştır. Göreve geldikten sonra sosyalist bir ekonomik plân izlemeye başlayan Allende, 1973 tarihinde General Augusto Pinochet liderliğindeki bir askeri darbe neticesinde devrilmiş ve hayatını kaybetmiştir. Pinochet ve arkadaşları, darbe girişimlerinin başarıya ulaşmasının ardından Ülke'de askeri bir dikta rejimi kurmuştur. Darbeden 8 yıl sonra ise, 11 Eylül 1980'de yapılan halkoylamasında kabul edilen yeni anayasa ile otoriter rejim kurumsallaşmış ve kişisel nitelikleri oldukça belirgin bir askeri idare yerleşik hale gelmiştir.²⁷

Ülke'de, oldukça çalkantılı geçen yılların ve askeri dikta rejimine karşı verilen ciddi mücadelelerin ardından, 1988 yılında düzenlenen referandum sonucunda, Pinochet görevi bırakmak zorunda kalmıştır. 1989 yılındaysa iktidar ve muhalefet bloğu arasında yapılan anlaşma neticesinde, 1980 Anayasası'nın 54 maddesi değiştirilerek, sınırlı bir demokrasiye geçiş süreci yaşanmıştır. Bu kapsamlı anayasa değişikliklerinden 1 yıl sonra ise, 1989 yılında yapılan seçimler neticesinde ağırlıklı olarak sol partilerden oluşan bir iktidar, uzun yıllar süren askeri diktanın ardından Ülke yönetimi devralmıştır.

1989 yılıyla birlikte başlayan bu yeni dönem, Pinochet sonrası Şili deneyimi ile Sovyet Sonrası dönemde demokrasiye geçiş tecrübesi yaşayan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin deneyimleri arasında belirgin bir ayrım doğmasına sahne olmuştur. Gerçekten, Şili'de demokratik olarak seçilmiş Başkan Patricio Aylwin'in göreve gelmesinin ardından eski rejim unsurlarının siyaset sahnesinden silinmesi ve sorumluların yargı önünde hesap vermesi yerine, Pinochet'in ordu, polis ve yargı kurumları üzerindeki etki ve kısmi kontrolünü sürdürmesi nedeniyle adeta *eksik bir demokratikleşme süreci* yaşanmıştır. Kimilerince "uzun (bitmeyen) bir demokrasiye geçiş süreci" (*long transition*)²⁸ olarak da adlandırılan bu eksikliğin en önemli sonucu, Pinochet Anayasası'nın, 1989 yapılan tüm değişikliklere rağmen, neo-liberal ekonomik perspektifi kurumsallaştıran, seçilmiş siyasetçilerinin hareket alanını daraltan ve çoğunluk karşıtı kurumlar olarak çalışması öngörülen

²⁷ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde*, 55. Buna karşın, Pinochet döneminde gücün tek bir kişinin elinde kişiselleşmiş olduğu yolundaki görüşün eleştirisi için bkz. Robert Barros, "Personalization and Institutional Constraints: Pinochet, the Military Junta, and the 1980 Constitution", *Latin American Politics and Society* 43, Issue 1 (2001): 5-28. 1980 Anayasası'nın orijinal halinin çok ayrıntılı bir tahlili için ayrıca bkz. Robert Barros, *Constitutionalism and Dictatorship: Pinochet, the Junta, and the 1980 Constitution*, (Cambridge: Cambridge University Press 2004). Dönemin ve rejimin genel bir tahlili için bkz. Mary Helen Spooner, *Soldiers in a Narrow Land, The Pinochet Regime in Chile*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1999).

²⁸ Vergara, Camilia, *Burying Pinochet*, Politics, 12.01.2021 (<https://newleftreview.org/sidecar/posts/burying-pinochet>).

çeşitli “veto makamlarının” (*veto players*)²⁹ sistem üzerindeki kontrolünü devam ettiren özünü muhafaza etmiş olmasıdır. Nitekim 2000’li yılların başından günümüze uzanan 20 küsur yıllık süreçte de Şili’de demokratikleşme adımları ile ciddi ekonomik krizler; gelir adaletsizliği kaynaklı çatışmalarla anayasa tartışmaları bir arada var olmaya devam etmiştir. Ne var ki, Ülke’de bütün bu dönem boyunca etkin olan sol partiler ve demokratikleşme yanlısı diğer toplumsal güçler, Pinochet döneminin mirası olan ve ancak 2015’te kısmen değiştirilebilen kendine özgü bir seçim sisteminin³⁰ ve anayasa değişikliğini son derece güçleştiren diğer bazı düzenlemelerin³¹ de etkisiyle, 1980 Anayasası’nda arzu ettikleri değişiklikleri gerçekleştirecek güce bir türlü ulaşamamışlardır.

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen, Şili’de tümüyle demokratik yeni bir anayasa yapılması yönündeki toplumsal talep ve siyasî çabalar da hiçbir zaman gündemden düşmemiştir. Nitekim, bu kapsamda görülen en somut adımlardan biri de 2013 yılında atılmış ve başkanlık seçimlerinde yarışan dokuz adaydan yedisinin anayasa değişikliğini kampanya sözü olarak dile getirmesi³² bu konuda yeni bir başlangıcın katalizörü olmuştur. Seçimin ardındansa, 2018 yılına kadar görevde kalan Sosyalist Başkan Michelle Bachelet önderliğinde yerel ve ulusal düzeyde yüzbinlerce kişinin katıldığı toplantılar düzenlenmiş ve bir uzmanlar heyeti eliyle demokratik bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Ancak, son aşamalarında şeffaf olmayan bir yöntemle doğru evrilen sürecin sonunda, anayasa taslağının onay için kongreye sunulması 2018 seçimleri ile aynı zamana denk gelmiş ve seçimde muhafazakâr aday olan Sebastián Piñera’nın başkan seçilmesiyle birlikte bu girişim başarısızlığa uğramıştır.³³

²⁹ “Veto makamları” hakkında bkz. George Tsebelis, “Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism”, *British Journal of Political Science* 25, Issue 3 (1995): 289-325; George Tsebelis, *Veto Players, How Institutions Work*, (Princeton: Princeton University Press 2002).

³⁰ Şili’de uygulanan seçim sistemi hakkında bkz. Kontacı, *Kırılğan Demokrasilerde*, 128-130.

³¹ Seçim sistemine ek olarak, şu üç unsurun da 1980 Anayasası’nın aşırı ölçüde katılaştırıcı faktörler olarak değerlendirilmesi mümkündür: Anayasada temellendirilen “organik anayasal kanunların” (*leyes orgánicas constitucionales*), ilgili birçok alana ilişkin yasama faaliyeti bakımından 4/7 nitelikli çoğunluk oranını dayatması; Anayasa Mahkemesi’ne yasama faaliyetinin incelenmesine ilişkin (yasama süreci sırasında ve sonrasında) kapsamlı yetkiler verilmesi ve anayasa değişikliği için gereken nitelikli çoğunluk oranlarının 2/3 ve 3/5 olarak belirlenmesi. Bkz. Francisca Moya ve Marco Goldoni, “Bir Kez Daha, Gelmekte Olanın Laboratuvarı: Şili’deki Toplumsal Protestolar Neden 1980 Anayasasına Karşı Çıkıyor?” (Ulaş Karadağ, Çeviren), *Vira Verita*, 24.12.2020, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://viraverita.org/yazilar/bir-kez-daha-gelmekte-olanin-laboratuvarisilideki-toplumsal-protestolar-neden-1980>.

³² Oya Yeğen, “Şili’de Yeni Anayasa Sözü: 1980 Anayasası ve Temel Sorunları”, *Anayasa Günlüğü*, 19.11.2019, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://anayasagundemi.com/2019/11/19/forum-dr-oya-yegen-silide-yeni-anayasa-sozu-1980-anayasasi-ve-temel-sorunlari/>.

³³ Mehmet Botan Kayhan, “Demokratik Anayasa Yapımı Örneği Olarak Şili”, *Birikim*, 03.05.2021, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://birikimdergisi.com/guncel/10587/demokratik-anayasa-yapimi-ornegi-olarak-sili>.

Ne var ki, Piñera'nın başkanlık makamına oturmasından bir yıl sonra, 2019 yılında Başkent Santiago'da ulaşım ücretlerine yapılan 30 Sent tutarında bir zamla alevlenen ve aslen Piñera'nın neoliberal ekonomi politikalarını hedef alan geniş çaplı gösteriler, yeni bir anayasa talebini bir kez Şili'de ana gündem maddesi haline getirmiştir. Gerçekten “mesele 30 sent değil, 30 sene” (*no son 30 pesos, son 30 años*) sloganıyla başlayan ve pek çok yere yayılan sokak gösterileri, mevcut sisteme sosyal adalet temelli bir karşı çıkış üretirken; Şili deneyiminin özgün bir yanı olarak yaşadıkları sorunlardan doğrudan 1980 Anayasası'nı sorumlu tutan kitleler³⁴, Kongre'den 15 Kasım 2019 tarihinde yeni bir anayasa yapımı konusunda bir halkoylaması düzenlenmesi kararını çıkarmayı başarmıştır. Bu karar, aynı zamanda, Şili'de demokratik anayasa yapım teorisinin bugüne kadarki en görkemli örneklerinden birini oluşturan bir anayasa yapım sürecinin de başlangıcı olmuştur.

Araya giren Covid-19 salgını nedeniyle ancak 25 Ekim 2020 tarihinde yapılan halkoylamasında, halka son derece anlamlı iki soru sorulmuştur. Bu sorulardan ilki, halkın yeni bir anayasa isteyip istemediğini; ikincisi ise, anayasayı yapmakla görevli organın oluşumu hakkında ne düşündüklerini konu almaktaydı. Bu ikinci sorunun somutlaştırılması için de halka iki seçenek sunuluyordu: Bu seçeneklerin ilkinde yarısı görevdeki milletvekillerinden, kalan yarısı da halk tarafından seçilecek üyelerden oluşacak 172 kişilik bir “Karma Anayasa Konvansiyonu” (*Convención Mixta Constitucional*) kurulmasını öngörürken; ikinci seçekte ise cinsiyet eşitliğine dayalı olarak doğrudan halk tarafından seçilen üyelerden oluşacak 155 kişilik bir “Anayasa Konvansiyonu” (*Convención Constitucional*) öneriliyordu. Sonuçta, referandumda kullanılan toplam geçerli oyların %78,28'i “yeni anayasa” fikrini desteklerken; oyların %79'unu alan “Anayasa Konvansiyonu” seçeneği de, yeni anayasayı hazırlayacak organ olarak belirleniyordu.

Anayasa Konvansiyonu için yapılan ve aralarında oyuncular, yazarlar, aktivistler, siyasetçiler, televizyon sunucuları ve modellerin de bulunduğu³⁵ 1.373 kişinin aday olduğu ve bağımsız adayların da siyasî partiler kadar seçilme şansı olabilmesi için özel bir seçim usulü öngörülen seçimlerde, iktidardaki Devlet Başkanı Sebastian Pinera'nın başını çektiği merkez sağ “Haydi Şili” (*Chile Vamos*) Koalisyonu'nun desteklediği adaylar 37 sandalye kazanırken; 2019 sokak gösterilerinin öncülerinden oluşan “Halkın Listesi” (*La Lista del Pueblo*) büyük bir sürpriz yaparak 26 sandalye; sol koalisyon “Onuru Tercih Et” (*Apruebo Dignidad*) 28 sandalye ve ciddi bir kayıp yasalar da, “Koalisyon” (*Concertación* veya *Concertación de Partidos por la Democracia*) adayları 25 sandalye kazan-

³⁴ Kayhan, *Demokratik Anayasa Yapımı Örneği Olarak Şili*.

³⁵ “Şili'de Pinochet döneminden kalma anayasa nasıl yeniden yazılacak?”, *BBC Türkçe*, 17.05.2021, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57147398>.

dı. Bu haliyle solun ciddi bir ağırlık kazandığı³⁶ Konvansiyon'da ilginç bir boyut; geleneksel sosyal demokrat ve sosyalist partilerin de ortaya çıkan kompozisyona tam olarak hâkim olmamaları ve "liberal" (feminist, yeşil, etnik kimlikçi vb.) hareketlerin baskın hâle gelmesiydi.³⁷ Temsilcilere daha yakından bir bakış ise; bunların 103 tanesinin bağımsızlar arasında kabul edildiğini ve bu grubun içinden 40 temsilcinin çeşitli siyasî partiler tarafından desteklenseler de, sonuçta büyük ölçüde bağımsız davranacaklarının beklenmesiydi.³⁸ Bütün bu çeşitliliğe ilaveten 17 sandalyenin Şili'nin yerli halklarına ayrıldığı, seçilenlerin yaş ortalamasının 45 olduğu Konvansiyon'da LGBTI kimlikleriyle öne çıkan ez az 6 temsilci de yer alırken, kadın-erkek eşitliği bakımından da daha önce hiç görülmemiş bir seviyeye ulaşılmıştı: 78 erkek ve 77 kadın.³⁹ Bu görünümüyle Konvansiyon, o dönemde sıkça tekrarlanan ifadeyle, "herkesin evi" (*La Casa de Todos*) sıfatını gerçekten hak ediyordu.

Anayasa taslağının hazırlanmasında kullanılan yöntemler de, demokratik anayasa yapımı teorisi bakımından göz kamaştırıcı nitelikteydi. Gerçekten, daha ilk adımda halktan, yerli halklardan ve Kurucu Meclis üyelerinden gelecek dilekçe, talep ve tekliflerle zenginleşecek bir birikimle komisyonlar aşamasına geçilmesi; burada kabul edilecek metnin Genel Kurul'da oylanması öngörülmüştü. Bu aşamadan sonra uzmanlardan oluşacak ve aslen hukuk dili ve tekniği bakımından sorumluluk üstlenecek bir "Uyum Komisyonu" (*Comisión de Armonización*) çalışmalarını yürütecek; sonrasında tekrar Genel Kurul'da oylanacak metin, nihai aşamadaysa halkoyuna sunulacaktı. Oldukça iyi yapılandırılmış bu süreç boyunca sağlanan halk katılımı da dikkate değer boyuttaydı. Gerçekten, anayasa çalışmaları boyunca 154.000 vatandaşın katıldığı 16.000 halk toplantısı düzenlenirken; 980.000 kişi de anayasa taleplerini meclise ilettiler.⁴⁰

Sonuçta, ortaya çıkan Anayasa Taslağı, pek çok gözlemciye göre dünyanın en ileri anayasa metinlerinden biri olma niteliğini taşıyordu. Gerçekten, özellikle

³⁶ Richard M. Sanders, "Chile's Constitutional Convention: A Bumpy Start, Much Work Ahead", *Wilson Center Latin American Program*, 2021, s. 4, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/Chile's%20Constitutional%20Convention_A%20Bumpy%20Start%2C%20Much%20Work%20Ahead.pdf.

³⁷ Tolga Şirin, "Şili'de Yeni Anayasa Taslağı: Halk İstedi, Halk Reddetti", *T24*, 06.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://t24.com.tr/yazarlar/tolga-sirin/sili-de-yeni-anayasa-taslagi-halk-istedi-halk-reddetti,36606>.

³⁸ Javier Couso, "Chile Elects its Constitution-Making Body: The Potential and Risks of a Fragmented Convention", *ConstitutionNet*, 31.05.2021, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://constitutionnet.org/news/chile-elects-its-constitution-making-body-potential-and-risks-fragmented-convention>.

³⁹ Marcela Ríos Tobar, "Chile's Constitutional Convention: A Triumph of Inclusion", *UNDP*, 03.06.2021, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://www.undp.org/latin-america/blog/chiles-constitutional-convention-triumph-inclusion>.

⁴⁰ Yunus Emre Erdölen, "Ne Türkiye'ye Ne Şili'ye Kısmet: Demokratik Yeni Anayasa", *Serbestiyet*, 05.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/ne-turkiyeye-ne-siliye-kismet-demokratik-yeni-anayasa-102610/>.

temel haklar kataloğuyla göz dolduran taslakta, doğaya ve hayvanlara hak sahipliği getiriliyor, doğa için ulusal su ajansı veya doğanın koruyucusu kurumlar kuruluyor, pek çok yarı-doğrudan demokrasi aracı öngörülüyor, yürütme içinde bağımsız idari otoriteler öne çıkarılıyor, yolsuzluk sorununa karşı özel hükümler bulunuyor ve yerli halklara dair güvenceler getiriliyordu.⁴¹

Özetle, Şili'deki anayasa yapım deneyimi, demokratik anayasa yapım teorisine değer verenler açısından tam bir entelektüel zirve niteliği taşıyordu: Gölgesi giderek uzaklaşan baskıcı bir rejimin “anayasal farkındalık” yaratıcı etkisi, halkın geniş kesimlerini temsil eden, cinsiyet eşitliğine dayanan ve yerleşik düzenin partilerinden arındırılmış bir kurucu meclis, gençlerin ve *siyasette kirlenmemiş* kişilerin başını çektiği bir siyasal hareketlilik ve sonuçta, neredeyse eşsiz bir temel haklar kataloğu ile taçlandırılmış, dünyanın en ilerici anayasası. Başka bir ifadeyle; teorinin sunduğu denkleme oturtulduğunda başarısız olması ihtimali bulunmayan muhteşem bir formül!

Ne var ki, 4 Eylül 2022 günü yapılan halkoylamasında, Şili Halkı'nın, toplam geçerli oyların %60'ından fazlasıyla yeni anayasaya “Hayır” demesi, kendisine büyük umutlar bağlanan anayasa yapım sürecinin ve Şili'nin yeni anayasa hayalinin -en azından şimdilik- büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmasına neden oldu. Gerçekten, anılan sonuçların ortaya çıkmasıyla birlikte, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa taslağı tümüyle gündemden düşerken, Şili'de katılımcı bir yaklaşımla hazırlanacak yeni bir anayasa fikrine inanmış ve sürecin farklı aşamalarına da dahil olmuş toplum kesimleri açısından büyük bir belirsizlik döneminin kapıları açılmış oldu. Gerçekten, Ülke'de yeni bir Kurucu Meclis seçimiyle yeniden bir anayasa taslağı yazma sürecine girilmesi, daha önce reddedilen Karma Anayasa Konvansiyonu önerisinin tekrar gündeme gelmesi, Kongre'nin anayasa hazırlık sürecini devralması veya bir uzmanlar komitesi eliyle mevcut metnin yenilenmesi gibi seçenekler tartışılırken⁴², bundan sonra atılacak adımlara ilişkin yol haritasının henüz netleşmiş olduğundan söz etmekse mümkün görünmemektedir.

V. ŞİLİ'DE YAŞANAN KRİZİN NEDENLERİ

Şili'de yeni anayasa taslağının reddedilmesinin ardında yatan sebeplerin neler olduğu, Ülke içinde ve dışında halen tartışılmakta olan bir konudur. Bu anlamda, sürecin tüm siyasî, toplumsal, tarihsel ve ekonomik boyutlarıyla eksiksiz bir analizinin yapılması için daha çok süreye ve düşünmeye ihtiyaç olacağı da söylenebilir. Bu anlamda, Şili'de toplumsal hafızada iz bırakan travmaların, sorun hegemonya kurma iddiasının ve bu konudaki başarısızlığının, Ülke'de devam eden gelir dağılımı sorunları ile büyük şehirler ve taşra arasındaki siyasî ve kül-

⁴¹ Şirin, *Şili'de Yeni Anayasa Taslağı*.

⁴² John Polga-Hecimovich, “Scenarios in Chile after a Failed Constitution”, *Politics*, 24.10.2022, Erişim Tarihi: Kasım 3, 2022, <https://www.gisreportsonline.com/r/chile-constitution/>.

türel bölünmeler gibi daha pek çok şeyin bir arada değerlendirileceği çok boyutlu analizlere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu anlamda, elimizdeki makalenin kapsamı içinde bütün bu analizlerin yapılmasının, hem kapsam hem de ihtiyaç duyulacak uzmanlıklar itibarıyla mümkün olamayacağı açıktır.

Öte yandan, Şili deneyiminin demokratik anayasa yapım teorisinin temel bazı varsayımları bakımından incelenmesinde de anayasa hukuku alanındaki tartışmaların seyri bakımından büyük fayda olacağı söylenebilir. Bu bağlamda, aşağıda yer alan ve katılımcı anayasa yapım sürecindeki *katılım* ve *kapsayıcılık* sorunlarından katılımcı anayasa yapım sürecinin *anayasa metnine olumsuz yansımalarına*, oradan da *medya ve iletişim süreçlerine* uzanan değerlendirmeler, Şili'deki gelişmelerin bu yönden tartışılmasına ve benzer deneyimler kapsamında dikkate alınabilecek birtakım sonuçlara ulaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

A. KATILIMCI ANAYASA YAPIM SÜRECİNDE KATILIM SORUNLARI

Şili'deki anayasa yapım sürecinin başarısızlığa uğramasına neden olan faktörlerin başında, ironik olarak, yine “katılım” olgusu gelmektedir. Hem anayasa yapım sürecinin başında hem de son aşamasında halkoylamasına yer verilen, sırf bu amaçla seçilmiş bir kurucu meclisin öncülüğünde yürütülen ve ayrıca halkın her aşamada görüşleriyle katılımının sağlandığı bir anayasa yapım süreci için bu tespitin yapılması, ilk başta şaşırtıcı görünebilir. Ancak, süreçteki katılım boyutunun eksikliğini görmek için bakılması gereken nokta; 2019-2022 yılları arasında yapılan dört oy verme pratiğine (anayasa yapım sürecini başlatan halkoylamasına, kurucu meclis seçimine, bu döneme denk gelen başkanlık seçimine ve nihai anayasa halkoylamasına) katılım sayı ve oranları arasındaki fark ile buna etki eden anayasal çerçevedeki değişikliklerdir.

Şili'de 2012 yılında seçilmelerde oy kullanma zorunluluğu kaldırılmasına karşın seçmen listelerine yazılmanın zorunlu hale getirilmesi, katılım bağlamında paradoksal bir sonuç doğurdu. Gerçekten, anılan değişikliklerle birlikte Ülke'de seçmen sayısı yaklaşık iki kat (8 milyondan 13 milyona)⁴³ artarken, oy kullanan kişi sayısında bir artış olmayınca seçimlere katılım oranları %50'lerin altına kadar düşmüş oldu. 2020'de ilk defa yapılan yerel seçimlerdeki katılım oranının %20'nin altına düşmesinin ardından 2021 yılının Haziran ayında oy vermenin yeniden zorunlu hale getirilmesi ve oy kullanmayanlar için 180 Euro gibi oldukça yüksek bir para cezasının öngörülmesi, 4 Eylül 2022 tarihinde yapılan halkoylamasına katılımın

⁴³ Bu paragrafta yer alan rakamlar şu iki kaynaktan derlenmiştir: Ahmet İnel, “Şili'de Yeni Anayasa Macerası”, *Birikim*, 11.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022 <https://birikimdergisi.com/haftalik/11120/silide-yeni-anayasa-macerasi>; Maria Carrasco, “Why We Failed to Approve the New Chilean Constitution: The Need for a Cultural Transformation”, *LSE Blog*, 15.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://blogs.lse.ac.uk/latamcaribbean/2022/09/15/why-we-failed-to-approve-the-new-chilean-constitution/>.

%85,5 gibi rekor bir düzeye ulaşmasında etkili oldu. Yapılan değerlendirmeler, bu para cezasının özellikle kentli yoksul kesimler üzerinde etkili olduğu ve daha önce anayasa yapım sürecine ilgi göstermeyen ve hemen hiçbir aşamasına katılmayan bu kesimlerin, nihai aşamada sürece katıldıklarına ve fakat son aşamada sürece dâhil olan 5.4 milyon yeni seçmenin %96'sının "Hayır" oyu kullandığına işaret ediyordu.⁴⁴ Nitekim 2020 yılında yeni anayasa süreci için yapılan ilk halkoylamasındaki "Evet" oylarının oranının %78 olmasına karşılık katılım oranının %51'de kaldığı, 2021 yılında yapılan Kurucu Meclis Temsilcilik seçimlerindeyse katılım oranının %43'e kadar düştüğü düşünülünce, sürecin farklı aşamalarındaki katılım düzeyleri arasındaki farkın toplam etkisi daha net görülebilir hale gelmektedir.

Bu durum, diğer tüm siyasî koşullardan bağımsız olarak, anayasa yapım sürecine halk katılımına ilişkin anayasal ve/veya yasal çerçevenin, sürecin başından sonuna kadar tutarlı bir biçimde düzenlenmesinin önemini hatırlatan bir gösterge olarak yorumlanabilir. Zira *anayasal farkındalık* ve *anayasal katılım* arasındaki dengenin hukuken zorlayıcı araçlarla bozulması, sürece salt bu zorlamanın etkisiyle katılan bireylerin, aşağıda da inceleneceği üzere sağlıklı bilgi akışına daha hassas hale gelmelerine ve ürettikleri siyasî refleksle, toplam sonuçlar üzerinde beklenmedik etkiler doğurmasına yol açabilmektedir.

B. KATILIMCI ANAYASA YAPIMINDA KAPSAYICILIK SORUNLARI

Sürecin başarısızlığa uğramasına etki ettiği düşünülebilecek olan bir diğer faktör de; yüksek düzeyde bir *katılımın* varlığına rağmen, ortaya konan metnin *kapsayıcılık* konusunda içerdiği gözlemlenen sorunlardır. Bu anlamda, metnin hem temel hak ve özgürlükler alanında, hem de kurumsal alanda öngördüğü pek çok yeniliğin, Şili Halkı'nın en azından bir bölümü açısından kabulü oldukça zor hususlar içerdiği; bunun da ciddi toplumsal yarılmalara zemin hazırladığı görülmekteydi. Bu kapsamda örneğin, temel haklar alanında kürtajın anayasal düzeyde güvence altına alınması veya kurumsal alanda Şili'nin çok uluslu bir ülke olarak tanınması ve Senato'nun lağvedilmesi gibi düzenlemeler, oldukça radikal adımlar niteliği taşıyordu. Dahası, küresel piyasalara üretim yapan dev zirai ve orman şirketlerinin bulunduğu güney arazilerinde yerli halklarının topraklarını geri alabilmesi için devletin görevlendirilmesi⁴⁵ ve doğal kaynakların millileştirilmesi gibi hedefler de, sermaye çevreleri açısından bakıldığında oldukça maksimalist bir görünüm arz ediyor ve yurttaşların eşitliği ilkesine dayanan ilerici, feminist, ekolojik ve sosyal bir anayasada fazla ileri gidildiğini⁴⁶ düşünen top-

⁴⁴ Camila Vergara, "Chile's Rejection", *Politics*, 09.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://newleftreview.org/sidecar/posts/286>.

⁴⁵ Ertan Erol, "Şili'de Yeni Anayasa", *Evrinsel*, 09.05.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://www.evrinsel.net/yazi/90885/silide-yeni-anayasa>.

⁴⁶ İbrahim Kaboğlu, "Şili ve Türkiye'de Anayasa güncelliği...", *Birgün*, 15.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://www.birgun.net/haber/sili-ve-turkiye-de-anayasa-guncelligi-402706>.

lumsal kesimlerle yeni anayasanın temel değerleri arasında arasındaki mesafenin açılmasına neden oluyordu.⁴⁷

Ancak bu analizde dikkat çekilmesi gereken nokta, anayasa metni ile belli toplum kesimleri arasında ortaya çıktığı gözlemlenen bu uçurumun, anayasa yapım yöntemi bağlamında yapılan kimi tercihlerle olan ilişkisidir. Zira kurucu mecliste sağ partiler başta olmak üzere geleneksel siyasî parti ve aktörlerin azınlıkta kalması ve sürecin bağımsızların kontrolünde yürümesi, siyasî partilerin anayasa yapım sürecine desteğinin büyük ölçüde azalmasına neden olmuş; anayasal meselelerdeki tartışmaların “Antartika’daki buzulların hukukî statüsü” gibi, konuya ilgisi olan kişiler açısından oldukça renkli ve fakat halkın önemli bir bölümü açısından gittikçe anlamsızlaşan yerlere doğru kaymasını kolaylaştırmış görünmektedir. Bu durum, anayasa değişikliğini talep eden toplumsal güçlerin -doğal olarak- hâkim olacakları kurucu organlarda, bir şekilde süreçten uzak durmuş halk kesimleriyle de diyalog, katılım ve uzlaşma ortamlarını aramasının önemini ortaya koymaktadır. Aksi bir yaklaşım, bir yandan kurucu organın kendi gerçekliği içinde anayasal gündemin yegâne belirleyicisi olduğu yönünde bir zihinsel kopuş yaşamasına, diğer yandan da anayasa yapım sürecine mesafeli durmuş halk kitlelerinin anayasa yapım sürecine tepkisel negatif katılımına, yani son tahlilde süreçte ortaya konan çabaları akamete uğratacak bir noktaya doğru savrulmasına neden olabilmektedir.

C. KATILIMCI ANAYASA YAPIM SÜRECİNİN ANAYASA METNİNE OLUMSUZ YANSIMALARI

Yukarıda da değinildiği üzere, demokratik anayasa yapım teorisi, katılımcı bir anayasa yapımının yalnızca *süreç* açısından değil, muhtemel *sonuçlar* açısından da olumlu nitelikler taşıdığına vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle, halkın geniş kesimlerinin katılımıyla içeriği belirlenecek olan bir metnin, doğal olarak, temel haklar alanında halkın geniş kesimlerinin çıkarlarını gözeten ve anayasacılığın ruhuna uygun güvenceler getiren; kurumsal alandaysa demokratik hesap verebilirlik araçlarının ve denge-denetleme mekanizmaların daha güçlü olacağı bir mimariye doğru yöneleceği varsayılmaktadır. Bununla birlikte, Şili deneyimi bizlere, biraz da ironik bir biçimde, halkın geniş kesimlerinin sürece katılımının,

⁴⁷ “Zira, oyların dağılımı da pek çok şey anlatıyor. Ülkenin 346 belediyesinden 341’inde “kabul/onay” (apruebo) seçeneği kazandı. En yüksek desteğin çıktığı 20 belediyede ise onay oyları %88’i geçti. Diğer seçenек olan “red”, 346 belediyenin yalnızca beşinde üstünlük sağladı. Bunlardan üçünün aynı zamanda ülkedeki en zengin belediyeler (yani en yüksek gelire sahip olanlar), diğer ikisinin de küçük ve izole topluluklar (biri kelimenin gerçek anlamıyla Antartika’da) olmaları dikkat çekicidir. Bu sonuçlara göre Şili’de bir tür bölünme veya kutuplaşma söz konusu ve bu durum farklı bir yarılmaya işaret ediyor. Bu defa büyük yarılmanın bir tarafında ekonomik ve politik elitler yer alırken, diğer tarafında halk bulunuyor.” Francisca Moya ve Marco Goldoni, “Kıymetli Bir Fırsatın Güçlüklere-Şili, Anayasa Konvansiyonu, Toplumsal Sorun” (Ulaş Karadağ, Çeviren), *Vira-Verita*, 02.05.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://viraverita.org/yazilar/kıymetli-bir-firsatin-guclukleri-sili-anayasa-konvansiyonu-toplumsal-sorun>.

ortaya çıkacak nihai metin üzerinde bazı olumsuz etkilerinin de olabileceği gösteren çarpıcı bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

Bu olumsuz etkilerin temelinde; anayasa yapım sürecine katılan tüm kesimlerin kendilerini gelecekte de güvenceye almak istemeleri ve bununla bağlantılı olarak anayasa metnine gereğinden fazla beklenti ve taleple yaklaşmaları yer almaktadır. Daha doğrudan bir anlatımla, anayasa yapımının toplumların hayatında ancak nadiren görülen bir süreç olması ve halkın çoğunluğunun gelecek yaşamlarını şekillendirmek açısından çok nadir ellerine geçen bu fırsatı maksimum seviyede kullanmaya yönelmeleri, normalde olağan yasalarla düzenlenebilecek pek çok konunun anayasaya dahil edilmesine ve ortaya çıkan metnin abartılı talepler ve gerçekçi olmayan beklentilerle sakatlanmasına yol açabilmektedir.⁴⁸ Bu talep ve beklentiler, genellikle karşılığını temel hak ve özgürlükler alanında bulmakta ve uygulanması oldukça güç bir temel hak ve özgürlükler kataloğu ile karşılaşılması olası hale gelmektedir. Nitekim Şili deneyiminin de bu riskin en ileri düzeyde gerçekleştiği bir örnek olarak değerlendirilmesi mümkündür. Gerçekten, Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Anayasa taslağının ilk haliyle 499 maddeden oluşması ve 93 maddenin de doğrudan temel hak ve özgürlükler alanına ayrılmış olması, sürece katılan kesimlerin maksimalist taleplerinin anayasa metnine doğrudan yansımalarını gösterir niteliktedir.

Katılımcı anayasa yapımının süreç sonunda ortaya çıkan metne muhtemel olumsuz yansımalarından bir diğeri de, içsel tutarsızlıklarla ve kurumsal zafiyetlerle dolu bir anayasa yazılmasıdır. Zira sürece katılan aktörlerin sayısını arttırmak, görüşme ve pazarlıklar daha kapsamlı hale gelmekte ve yoğunlaşmaktadır.⁴⁹ Dahası, anayasa metnine yönelik çok sayıda talep, Kurucu Meclis içinde süren tartışmaların çoğalmasına, dağılmasına ve asıl odak notalarından uzaklaşmasına da sebep olma tehlikesini de beraberinde getirmektedir.

Anayasa yapım sürecine hâkim olan bütün bu zorlayıcı dinamikler, sonuçta aşırı ideolojik karaktere sahip, çok uzun ve ayrıntılı bir anayasa metninin ortaya çıkmasına ve geniş kesimlerin üzerinde mutabakata varabileceği zeminlerin kaybolmasına yol açabilmektedir. Nitekim Şili’de yalnızca süreçte geri plânda kalan sağ partilerin değil, merkez solun da sonuçta mesafeli bir tavrı benimsemiş olması, bu riskin de gerçekleşmiş olduğunun en büyük göstergesi olarak yorumlanabilir. Ülke’de sol siyaset geleneğinin önemli isimlerinden ve ünlü televizyon simalarından biri olan Cristián Warnken’in, Kurucu Meclis’te benimsenen metne eleştirel bir yaklaşım benimsemesi ve “Şilinin Sarıları” (*Amarillos por Chile*)

⁴⁸ Ginsburg, Elkins ve Blount, *Does the Process of Constitution Making Matter*’dan aktaran: Gönenç, *Anayasa Yapımı*, 8.

⁴⁹ Stephan Voigt, “The Consequences of Popular Participation in Constitutional Choice - Toward a Comparative Analysis”, *Deliberation and Decision içinde*, (Anne Van Aaken, Christian List ve Christoph Luetge, editör), (Aldershot, Ashgate 2003), 219-220.

olarak adlandırılan bir ılımlılar hareketinin öncüsü olarak, yeni bir taslak hazırlanması gerektiğini savunması da bu duruma örnek verilebilir.⁵⁰

D. KATILIMCI ANAYASA YAPIM SÜRECİNDE *MEDYA VE İLETİŞİM SÜREÇLERİ*

Demokratik anayasa yapım sürecine anlamlı bir katılımını mümkün kılan en önemli hususlardan bir diğerinin de vatandaşların anayasal meseleler hakkında farklı kaynaklardan haber alabilmeleri ve kendi fikirlerini de serbestçe ifade edebilmeleri olduğuna yukarıda değinilmişti. Şili, bu anlamda özellikle “farklı kaynaklardan haber alma” konusundaki tıkanıklığın ne kadar ciddi sorunlara yol açabileceğini göstermesi bakımından da ibret verici bir örnek haline dönmüştü. Gerçekten, Ülke’de genel olarak büyük sermaye gruplarının elinde olan medyanın, daha ziyade sol, eşitlikçi ve çevreci siyasetin ürünü olarak gördükleri anayasa taslağı konusunda ölçsüz bir negatif propagandayı süreç boyunca yürüttükleri ve bunda da büyük ölçüde başarılı oldukları görüldü. Bu yanıltıcı medya kampanyasının en çarpıcı örnekleri arasında, anayasa metninde kürtajın bir hak olarak tanınıp “ayrıntıların yasayla düzenleneceği” belirtilmiş olmasına karşın, *herkesin, hamileliğin dokuzuncu ayında bile kürtaj yaptırabileceği* şeklinde çarpıtılmış haberler yapılması (ve bu propagandaya Evanjeik Kilisesi’nin de katılması) veya devletin sosyal amaçlı konut üretiminde rol üstlenmesine ilişkin program hükümlerin, *konutta özel mülkiyetin kaldırılacağı* şekline dönüştürülerek halka sunulması gösterilebilir. Bu hususlara, anayasa metninde *Ülke’de birden fazla ulusal marşın kabul edildiği* veya *resmî bayrağının da değişeceği* gibi düpedüz yalan olan hususların da eklenmesi mümkündür. Ancak, her durumda önemli olan husus; belli sermaye gruplarının elinde toplanmış etkin bir medya gücünün, gerçeğe aykırı propaganda yoluyla süreç üzerinde oldukça ölçsüz bir etki sahibi olabildiği gerçeğidir. Gerçekten de, 9 aylık kampanya süresi boyunca anayasa taslağı hakkında yürütülen kampanyalara 1 milyon Dolar’dan fazla para akıtıldığı ve bu harcamaların yaklaşık %90’ının ret cephesi tarafından yapıldığı düşünüldüğünde⁵¹, bu ölçsüzlüğün derecesi daha iyi anlaşılabilir.

Benzer tespitlerin, geleneksel medyanın tekelleşmesine karşı bir güvence olarak görülen sosyal medya araçlarının kullanımı bakımından da yapılması mümkündür. Gerçekten, süreç hakkındaki fikirlerinin genel olarak sosyal medya üzerinden edinmeye çalışan kitlelere yönelik olarak yapılan ciddi manipülasyonlar, bu mecranın da kendisinden umulan faydayı sağlamasının büyük ölçüde engellediğini göstermektedir. Sonuç olarak, bütün bu gelişmelerin, demokratik anayasa yapım sürecinin sağlıklı şekilde işleyebilmesi için, bireylerin sokakta ve her türlü iletişim platformundaki ifade özgürlüklerinin güvence altına alınmasına ek

⁵⁰ “4 Eylül Referandumu: Şilililer dünyanın en ilerici anayasasını oyluyor”, *Bianet*, 03.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://bianet.org/bianet/dunya/266676-silililer-dunyanin-en-ilerici-anayasasini-oyluyor>.

⁵¹ Vergara, *Chile’s Rejection*.

olarak; geleneksel medyada çok sesliliği sağlayacak, yalan haber dalgalarıyla baş edebilecek ve ayrıca sosyal medyada da kolaylıkla yapılabilen manipülasyonları etkisiz kılacak çapta bilgilendirme adımları ve kampanya araçları üzerinde düşünmek gerektiğini ispatladığı söylenebilir.

Anayasa yapım sürecinin kamusal iletişim ayağı bağlamında değinilmesi gereken son bir nokta da sürecin kamuoyu gözünde “kirlenmesinin” ne kadar hızlı gerçekleşebildiğidir. Şili’de görülen türden katılımcı anayasa yapım süreçlerinin genel özelliği, yüksek bir toplumsal heyecanla başlaması ve buna mukabil kamuoyunda yüksek beklentilerle izlenmesidir. Bu kapsamda yapılabilecek kimi hatalarsa, hem toplumun geniş kesimlerinde hızlıca hayal kırıklıklarına dönüşebilmekte, hem de yukarıda anılan türden medya manipülasyonlarına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, Şili örneğinde ağırlıklı olarak genç ve *siyaset profesyonel olmayan* temsilcilerden kurulu Kurucu Meclis’te yaşanan kimi olayların, bu türden olumsuz algıları tetikleyen örnekler olarak hatırlanması mümkündür. Bu kapsamda, Kurucu Meclis’te yapılan bir oylamaya katılan bir üyenin o anda düş almakta olduğunu söyleyerek oy kullanması, iki üyenin bazı oturumlara “Pikachu” giysileri ve mavi bir dinazor kostümü giyerek katılmaları gibi olaylar, Kurucu Meclis çalışmalarına yönelik ciddiye algısının ve güven hissini erozyona uğramasındaki en akılda kalan örneklerdir. Ancak belki de daha çarpıcı bir skandal; kanser hastası olduğunu ve Şili’deki sağlık sistemi yüzünden tedavi olamadığını söyleyen ve başka insanların da benzer sorunlar yaşamaması adına yeni anayasa çalışmalarına katılan *Rojas Vade* isimli bir kişinin, adeta “kampanya yüzüne” dönüştükten sonra, sağlık durumu hakkında halka yalan söylediğinin ve aslında cinsel yolla bulaşan başka bazı hastalıklardan mustarip olduğunun ortaya çıkarılmasıdır.⁵² Bu skandalın yol açtığı güven erozyonu, Kurucu Meclis’e olan güveni büyük ölçüde sarsarken, anayasa karşıtı grupların da -belki de haklı olarak- son ana kadar dillerinden düşürmedikleri bir öykü olarak dolaşımda kalmaya devam etmiştir.

VI. SONUÇ: TEORİNİN YANILGISINDAN “İHTİMALİ” GERÇEKLIĞE

Demokratik anayasa yapımı teorisi, hukukun *tümevarımcı* ve siyaset biliminin *tümdengelimci* yöntemleriyle bakıldığında karmaşık sonuçlar üreten bir teoridir.

Bu çerçevede, hukukun *normatif yaklaşımı*; açıklamasını “olması gereken” üzerinden kurgulamakta ve anayasa yapımında demokratik unsurun varlığının neden “doğru” olduğunu ve dolayısıyla da üst bir değer olarak savunulması gerektiğini hatırlatmaktadır. Buna karşın, siyaset biliminin *ampirik yaklaşımı* ise;

⁵² Özgür Uyanık, “Şili’de Yeni Anayasa Reddedildi... “Yalanlar, Niteliksizlik, Kapris ve Rojas Vade”, *INDEPENDENT Türkçe*, 08.09.2022, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://www.indyurk.com/node/550431/türkiyeden-sesler/şilide-yeni-anayasa-reddedildi-yalanlar-niteliksizlik-kapris-ve-rojas>.

hiç de demokratik sayılamayacak yöntemlerle yapılmış kimi anayasaların, yapıldıkları tarihten sonra geçen belli zaman dilimi içinde oldukça yüksek toplumsal meşruiyete kavuştuğunu ve ayrıca içerdikleri demokratik değerlerle de öne çıkan metinler olduklarını ortaya koymaktadır.

Teorinin zorlanmaya başladığı bu noktaya örnek olarak, süreçte halk katılımı *olmaması* nedeniyle aslen *dayatmacı bir anayasa yapımı* olarak kabul edilmesi gereken bazı anayasalar verilebilir. Bu kapsamda örneğin, tarihsel olarak mutlak monarşilerin demokratikleşme basamakları olarak karşımıza çıkan “ferman” veya “misak” niteliğindeki anayasaların bu teorideki yerleri ile tarihsel ve siyasî etkileri arasında bağlantı kurmak oldukça güç olmaktadır. Gerçekten de, 1814 Fransız Anayasası’nın veya 1876 Osmanlı Kanun-i Esasi’nin yapım sürecinde herhangi bir halk katılımı olmadığından hareketle, bu iki örneği yukarıdaki ayırım çerçevesinde “dayatma anayasalar” olarak tanımlamak kaçınılmaz olmaktadır. Buna karşın, anılan belgelerin Fransız ve Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri içindeki tarihsel işlevlerine bakıldığında ise, bunların sınırlı iktidar fikrinin ve parlamentoculuk geleneğinin yerleşmesi bağlamında çok önemli katkıları olan metinler olduğu kabul edilmektedir.⁵³ Dolayısıyla, demokratik anayasa yapım teorisinin bu anayasalara attığı *normatif değerler* ile, anayasal gelişme dinamikleri bağlamında yapılacak *ampirik gözlemler* arasında kayda değer bir tutarsızlık olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Dahası, demokratik anayasa yapım teorisi ile siyasal gerçeklik arasında var olduğu ileri sürülebilecek olan bu tutarsızlıklar, yalnızca 19. yüzyıl anayasacılığına özgü sapmalardan da ibaret değildir. Zira 2. Dünya Savaşı’nın galipleri tarafından, mağlup devletler olan Almanya ve Japonya’ya benimsetilen ve bu bağlamda tipik birer “dış dayatma”⁵⁴ olduklarına kuşku bulunmayan 1946 Japon⁵⁵ ve 1969 Federal Alman (Bonn) Anayasaları’nın⁵⁶ zaman içinde ulaştıkları yüksek toplumsal meşruiyet ve içerdikleri demokratik değerler, bunların demokratik anayasa yapım teorisi içinde hak ettikleri yere yerleştirilmelerini güçleştirmektedir.

⁵³ Bu yaklaşımın yansımaları içeren dikkat çekici bir dizi çalışma için bkz. *1876-1976 Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, (Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği 1976).

⁵⁴ Vicki C. Jackson, “What’s in a Name? Reflections on Timing, Naming and Constitution-Making”, *William and Mary Law Review* 49 (2008): 1293.

⁵⁵ 1946 Japonya Anayasası’nın yapımındaki dış etkiler hakkında bkz. Kyoko Inoue, *MacArthur’s Japanese Constitution: A Linguistic and Cultural Study of Its Making*, (Chicago: The University of Chicago Press 1991); Koseki Shichi, *The Birth of Japan’s Postwar Constitution*, (New York: Routledge 2019).

⁵⁶ 1949 Batı Almanya Anayasası’nın yapımındaki dış etkiler hakkında bkz. Carl J. Friedrich, “Rebuilding the German Constitution, I”, *American Political Science Review* 43, Issue 3 (1949): 461-482; Carl J. Friedrich, “Rebuilding the German Constitution, II”, *American Political Science Review* 43, Issue 4 (1949): 704-720; Edmund Spevack, “American Pressures on the German Constitutional Tradition: Basic Rights in the West German Constitution of 1949”, *International Journal of Politics, Culture, and Society* 10, No. 3 (1997): 411-436; Inga Markovits, “Constitution Making after National Catastrophes: Germany in 1949 and 1990”, *William & Mary Law Review* 49, Issue 4 (2007-2008): 1307-1346.

Benzer şeylerin, 1995 Dayton Barış Anlaşması'nın eki olan ve bu anlamda dış güçlerin "toptan etkide" bulunduğu ve dolayısıyla da "uluslararası toplumun dayatması" olarak nitelendirilebilecek olan Bosna-Hersek Federasyonu Anayasası⁵⁷ için de söylenmesi mümkündür.

Bu çerçeveden Şili deneyiminin demokratik anayasa yapım teorisi hakkında düşündürdüklerine bakıldığında, teorinin *bir başka yönden* zorlandığı bir örnek- le karşı kaşıya olduğumuzu söylemek mümkün görünmektedir. Zira yukarıdaki tartışılan deneyimlerden farklı olarak, Şili örneğinde son derece *katılımcı bir anayasa yapım sürecinin*, kendisinden beklenen sonuçları üretememiş olması gerçeğiyle karşı karşıya bulunmaktayız. Bu anlamda Şili, demokratik anayasa yapım sürecinin beklenen sonuçları üretmediği Eritreya⁵⁸, Etiyopya⁵⁹, Tayland⁶⁰ ve Uganda⁶¹ örnekleriyle benzer bir görünüm arz etmektedir.

Bu kapsamda, demokratik anayasa yapım teorisinin temel varsayımlarının, yalnızca 19. yüzyıl anayasacılığı bakımından değil, 20. ve 21. yüzyıllarda görülen anayasa yapım süreçleri açısından da mutlak geçerlilik iddiası bulunmayan varsayımlar olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ne var ki, bu *sınırlı geçerlilik* durumunu, demokratik anayasa yapım teorisini tümüyle anlamsız hale getiren bir gözlem seviyesine yükseltmek de abartılı bir sonuç olacaktır. Bunun yerine yapılması gereken şey, *demokratik anayasa yapım sürecinin usulî gerekleri* kadar, *demokratik anayasa yapım sürecini çevreleyen koşulların* da dikkate alınması gerektiğini savunan bir teorik yaklaşımı benimsemektir. Daha doğrudan bir ifadeyle, demokratik anayasa yapım teorisinin niteliklerinden birinin de "ihtimalîlik" (*contingency*) olduğunun⁶² yani demokratik anayasa yapım süreci ile anayasa

⁵⁷ Karin Oellers-Frahm, "Reconstruting Bosnia-Herzegovina: A Model with Pit-Falls", *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 9 (2005): 194-196. Ayrıca bkz. Robert M. Hayden, "Democracy without a Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctioning States", *East European Politics and Societies: and Cultures* 19, Issue 2 (2005): 226-259; Roberto Belloni, *State Building and International Intervention in Bosnia*, (London: Routledge 2007).

⁵⁸ Richard A. Rosen, "Constitutional Process, Constitutionalism, and the Eritrean Experience", *North Carolina Journal of International Law* 24, No. 2 (1999): 263-311; Simon M. Weldehaimanot, "Ten Years Old Yet Not Born: Status of the Eritrean Constitution", *SSRN*, 01.03.2017, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1522518.

⁵⁹ Abera Degefa, "Birth-defects of a Constitution and Its Impacts on Outcome: Reflection on Ethiopian Constitution-making Experience", *Oromia Law Journal* 8, No. 1 (2019): 1-22; Berihun Adugna Gebeye, "Ethiopia's Continuing Constitutional Crisis", *I-CONNECT*, 27.01.2021, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <http://www.iconnectblog.com/2021/01/ethiopia-continuing-constitutional-crisis/>.

⁶⁰ Erik Martinez Kuhonta, "The Paradox of Thailand's 1997 "People's Constitution": Be Careful What You Wish For", *Asian Survey* 48, No. 3 (2008): 373-392; Bob Edens, "The Trouble with Thailand's New Constitution", *The Diplomat*, 26.02.2016, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://thediplomat.com/2016/02/the-trouble-with-thailands-new-constitution/>.

⁶¹ Devra C. Moehler, "Participation and Support for the Constitution in Uganda", *Journal of Modern African Studies* 44, No 2 (2006): 275-308.

⁶² "Contingency" karşılığında Türkçe literatürde genellikle "olumsallık" teriminin tercih edildiği görülmektedir (Örn. Aykut Çelebi, *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*, (İstanbul: Metis Yayınları 2002),

metnin kazanacağı meşruiyet seviyesi, içereceği demokratik değerler ve sahip olacağı ömür beklentisi arasındaki ilişkiye dair varsayımların, olgular evreninde gerçekleşme ihtimali kadar gerçekleşmeme ihtimalinin de bulunduğu ve nihai sonucun, başka pek çok etkenin özgün bir bileşimi olarak şekilleneceğini peşinen kabul etmek gerekmektedir.

Konuya bu pencereden bakıldığında, Şili deneyimi bizlere, halk katılımının ideal düzeyde sağlanmış olduğu bir anayasa yapım sürecinde dahi, umulan siyasî ve toplumsal sonuçların neden elde edilemediğine dair oldukça öğretici bazı gözlemler yapma imkânı sunmaktadır. Bu gözlemlerin bir kısmı, kaçınılmaz olarak, incelenen örneğe özgü sonuçlar olsa da, yukarıda daha detaylı tartışılmaya çalışılan bazı sonuçların benzer deneyimlere aktarılması mümkün görünmektedir. Bu aktarımın başarılı şekilde yapılmasının, yalnızca yeni anayasa yapım süreçleri açısından değil, kısmî anayasal yenilenme süreçleri bakımından da çok büyük katkılar sunacağına kuşku yoktur.

---

46 ve özellikle dn. 1; Aykut Çelebi, "Risk ve Olumsuzluk, Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 56, S. 1 (2001): 23-52. Buna karşın, kelime kökü itibarıyla olumsuzluk bir değer yargısını çağrıştıran "olumsallık" terimi yerine, "olanaksallık" karşılığını öneren Hasan Bülent Kahraman'ın yaklaşımını daha nesnel görmektedir (bkz. Hasan Bülent Kahraman, "Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su; Türk Modernleşmesi Kurucu İradesine Yeni bir Bakış Denemesi", *Doğu Batı* 4, S. 14 (2001): 13, dn. 13). Burada kullanılan "ihtimallilik" kavramı ise, "olanaksallık" kavramının sesbilim (fonetik) açısından daha uygun olduğu düşünülen versiyonundan ibarettir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- 1876-1976 *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği 1976.
- Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavramlar ve Kurumlar)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık 2021.
- Arvidsson, Matilda, Brännström, Leila ve Minkkinen, Panu, editör. *Constituent Power: Law, Popular Rule and Politics*. Edinburg: Edinburg University Press 2022.
- Atar, Yavuz. *Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı*. Konya: Mimoza Basım Yayım Dağıtım 2000.
- Barros, Robert. "Personalization and Institutional Constraints: Pinochet, the Military Junta, and the 1980 Constitution", *Latin American Politics and Society* 43, Issue 1 (2001): 5-28.
- Barros, Robert. *Constitutionalism and Dictatorship: Pinochet, the Junta, and the 1980 Constitution*. Cambridge: Cambridge University Press 2004.
- Bellamy, Richard. "Majority Rule, Compromise and the Democratic Legitimacy of Referendums", *Swiss Political Science Review* 24, Issue 3 (2018): 312-319.
- Belloni, Roberto. *State Building and International Intervention in Bosnia*. London: Routledge 2007.
- Carrasco, Maria. "Why We Failed to Approve the New Chilean Constitution: The Need for a Cultural Transformation", *LSE Blog*, 15.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://blogs.lse.ac.uk/latamcaribbean/2022/09/15/why-we-failed-to-approve-the-new-chilean-constitution/>.
- Couso, Javier. "Chile Elects its Constitution-Making Body: The Potential and Risks of a Fragmented Convention", *ConstitutionNet*, 31.05.2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://constitutionnet.org/news/chile-elects-its-constitution-making-body-potential-and-risks-fragmented-convention>.
- Çağ, Burak. "Katılımcı Anayasa Yapımı ve İzlanda Örneği", *Yasama Dergisi* 25 (2013): 71-91.
- Çelebi, Aykut. "Risk ve Olumsuzluk, Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 56, S. 1 (2001): 23-52.
- Çelebi, Aykut. *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları 2002.
- Daalder, Hans. "Parties, Élites and Political Developments in Western Europe, *Political Parties and Political Development* içinde. (Joseph G. La Palombara ve Myron Weiner, editör), (Princeton: Princeton University Press 1966), 43-78.
- Degefa, Abera. "Birth-defects of a Constitution and Its Impacts on Outcome: Reflection on Ethiopian Constitution-making Experience", *Oromia Law Journal* 8, No. 1 (2019): 1-22.
- Duchacek, Ivo D. "Constitution/Constitutionalism", *The Blackwell Encyclopedia of Political Science* içinde. (Vernon Bogdanor, editör), (London: Blackwell 1991).
- Duchacek, Ivo D. *Power Maps: Comparative Politics of Constitutions*. Santa Barbara: ABC-Clío 1973.

- Eckstein, Harry. *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*. Princeton: Princeton University Press 1966.
- Edens, Bob. “The Trouble with Thailand’s New Constitution”. *The Diplomat*, 26.02.2016. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://thediplomat.com/2016/02/the-trouble-with-thailands-new-constitution/>.
- Elkins, Zachary, Ginsburg, Tom ve Blount, Justin. “The Citizen as Founder: Public Participation in Constitutional Approval”, *Temple Law Review* 81, No 2 (2008): 361-382.
- Elster, Jon. “Ways of Constitution Making”. *Democracy’s Victory and Crisis içinde*. Axel Hadenius, editör. New York: Cambridge University Press 1997. 123-142.
- Elster, Jon. “The Optimal Design of a Constituent Assembly”. *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms içinde*. Helene Landemore ve Jon Elster, editör. Cambridge: Cambridge University Press 2012. 148-172.
- Erdölen, Yunus Emre. “Ne Türkiye’ye Ne Şili’ye Kısmet: Demokratik Yeni Anayasa”, *Serbestiyet*, 05.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/ne-turkiyeye-ne-siliye-kismet-demokratik-yeni-anayasa-102610/>.
- Eroğul, Cem. *Anayasayı Değiştirme Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1974.
- Erol, Ertan. “Şili’de Yeni Anayasa”, *Evrensel*, 09.05.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://www.evrensel.net/yazi/90885/silide-yeni-anayasa>.
- Flanagan, Scott C., “Models and Methods of Analysis”, *Crisis, Choice and Change: Historical Studies of Political Development içinde*. (Gabriel Almond, editör), (Boston: Little Brown & Company 1973).
- Friedrich, Carl J. “Rebuilding the German Constitution, I”, *American Political Science Review* 43, Issue 3 (1949): 461-482.
- Friedrich, Carl J. “Rebuilding the German Constitution, II”, *American Political Science Review* 43, Issue 4 (1949): 704-720.
- Gebeye, Berihun Adugna. “Ethiopia’s Continuing Constitutional Crisis”. *I-CONNECT*, 27.01.2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <http://www.iconnectblog.com/2021/01/ethiopias-continuing-constitutional-crisis/>.
- Ginsburg, Tom, Elkins, Zachary ve Blount, Justin. “Does the Process of Constitution Making Matter?”, *Annual Review of Law and Social Science* 5, No. 1 (2009): 201-223.
- Gönenç, Levent. *Anayasa Yapımı*. Ankara: TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 2011.
- Gönenç, Levent. *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, Kluwer Law International 2002.
- Gözler, Kemal. *Kurucu İktidar*. Bursa: Ekin Yayınevi 2016.
- Göztepe, Ece ve Çelebi, Aykut, editör. *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*. İstanbul: Metis Yayınları 2012.
- Gülener, Serdar. “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15, S. 3 (2011): 199-224.
- Hart, Vivien. *Democratic Constitution Making*. United States Institute of Peace Special Report 2003.

- Hayden, Robert M. “Democracy” without a Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctioning States”. *East European Politics and Societies: and Cultures* 19, Issue 2 (2005): 226-259.
- https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/Chile's%20Constitutional%20Convention_A%20Bumpy%20Start%2C%20Much%20Work%20Ahead.pdf.
- Inoue, Kyoko. *MacArthur's Japanese Constitution: A Linguistic and Cultural Study of Its Making*. Chicago: The University of Chicago Press 1991.
- İnsel, Ahmet. “Şili’de Yeni Anayasa Macerası”, *Birikim*, 11.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://birikimdergisi.com/haftalik/11120/silide-yeni-anayasa-macerasi>.
- Jackson, Vicki C. “What’s in a Name? Reflections on Timing, Naming and Constitution-Making”. *William and Mary Law Review* 49 (2008): 1249-1305.
- Kaboğlu, İbrahim. “Şili ve Türkiye’de Anayasa güncelliği...”, *Birgün*, 15.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://www.birgun.net/haber/sili-ve-turkiye-de-anayasa-guncelligi-402706>.
- Kahraman, Hasan Bülent. “Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu’su; Türk Modernleşmesi Kurucu İradesine Yeni bir Bakış Denmesi”. *Doğu Batı* 4, S. 14 (2001): 214-242.
- Kanadoğlu, Korkut. “Anayasa Yapma Yetkisi”, *Hukuk Dafterleri*, Sayı 2 (Temmuz-Ağustos 2016). Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://hukukdefterleri.com/sayi-2-anayasa-yapma-yetkisi/>.
- Kay, Richard S. “Kurucu Otorite” (Ozan Ergül, çeviren), *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim içinde*. (Ozan Ergül, editör), (Ankara: TBB Yayınları 2011), 56-57.
- Kaya, Semih Batur. *Katılımcı Anayasa Yapımının Demokratik İlkeleri*. Ankara: Yetkin Yayınları 2021.
- Kayhan, Mehmet Botan. “Demokratik Anayasa Yapımı Örneği Olarak Şili”, *Birikim*, 03.05.2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://birikimdergisi.com/guncel/10587/demokratik-anayasa-yapimi-ornegi-olarak-sili>.
- Kontacı, Ali Ersoy. *Kırılğan Demokrasilerde Siyasal Örgütlenme Özgürlüğü*. Ankara: Savaş Yayınevi 2016.
- Kuhonta, Erik Martinez. “The Paradox of Thailand’s 1997 “People’s Constitution”: Be Careful What You Wish For”. *Asian Survey* 48, No. 3 (2008): 373-392.
- Markovits, Inga. “Constitution Making after National Catastrophes: Germany in 1949 and 1990”. *William & Mary Law Review* 49, Issue 4 (2007-2008): 1307-1346.
- Memiş, Emin. “Anayasayı Yeniden Yapma ve Değiştirme Üzerine Analizler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14, S. 2 (2010): s. 455-498.
- Moehler, Devra C. “Participation and Support for the Constitution in Uganda”. *Journal of Modern African Studies* 44, No 2 (2006): 275-308.
- Morel, Laurence. “Referendums and Popular Will: The Democratic Criticism of Referendums”, *Participations* 20, Issue 1 (2018): 53-84.
- Moya, Francisca ve Goldoni, Marco. “Bir Kez Daha, Gelmekte Olanın Laboratuvarı: Şili’deki Toplumsal Protestolar Neden 1980 Anayasasına Karşı Çıkıyor?” (Ulaş Karadağ, çeviren), *ViraVerita*, 24.12.2020, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://viraverita.org/yazilar/bir-kez-daha-gelmekte-olanin-laboratuvari-silideki-toplumsal-protestolar-neden-1980>.

- Moya, Francisca ve Goldoni, Marco. “Kıymetli Bir Fırsatın Güçlükleri-Şili, Anayasa Konvansiyonu, Toplumsal Sorun” (Ulaş Karadağ, çeviren), *ViraVerita*, 02.05.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://viraverita.org/yazilar/kiymetli-bir-firsatin-guclukleri-sili-anayasa-konvansiyonu-toplumsal-sorun>.
- Oellers-Frahm, Karin. “Reconstruting Bosnia-Herzegovina: A Model with Pit-Falls”. *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 9 (2005): 179-224.
- Onar, Erdal. 1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu. Ankara: 1993.
- Öngel, Mehmet Murat. *Demokratik Anayasa Yapım Süreci*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014.
- Özbudun, Ergun ve Gençkaya, Ömer Faruk. *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*. İstanbul: Doğan Kitap 2010.
- Özbudun, Ergun. *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi 1993.
- Pitkin, Hanna Fenichel. *The Concept of Representation*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1967.
- Pitkin, Hanna Fenichel, “Representation and Democracy: Uneasy Alliance”, *Scandinavian Political Studies* 27, Issue 3 (2004): 335-342.
- Polga-Hecimovich, John. “Scenarios in Chile after a Failed Constitution”, *Politics*, 24.10.2022, Erişim Tarihi: Kasım 3, 2022, <https://www.gisreportsonline.com/r/chile-constitution/>.
- Powell, Jr. G. Bingham. “Political Representation in Comparative Politics”, *Annual Review of Political Science* 7 (2014): 273-296.
- Pqvortrup, Matt “The Perils of Referendums: A Review”, *Irish Studies in International Affairs* 32, No. 2 (2021): 166-178.
- Rae, Douglas W. ve Michael Taylor. *The Analysis of Political Cleavages*. New Heaven: Yale University Press 1970.
- Rokkan, Stein, “Cleavage Structures and Party Systems”, *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe - The Theory of Stein Rokkan içinde*. (Peter Flora, Stein Kuhnle ve Derek Urwin, editör), (Oxford: Oxford University Press 1999), 275-302.
- Rosen, Richard A. “Constitutional Process, Constitutionalism, and the Eritrean Experience”. *North Carolina Journal of International Law* 24, No. 2 (1999): 263-311.
- Sanders, Richard M. “Chile’s Constitutional Convention: A Bumpy Start, Much Work Ahead”. *Wilson Center Latin American Program*, 2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022.
- Setälä, Maija. “On the Problems of Responsibility and Accountability in Referendums”, *European Journal of Political Research* 45, Issue 4 (2006): 699-721.
- Shapiro, Ian, Stokes, Susan C., Wood, Elisabeth Jean ve Kirshner, Alexander S., editör. *Political Representation*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Shichi, Koseki. *The Birth of Japan’s Postwar Constitution*. New York: Routledge 2019.
- Spevack, Edmund. “American Pressures on the German Constitutional Tradition: Basic Rights in the West German Constitution of 1949”. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 10, No. 3 (1997): 411-436.
- Spooner, Mary Helen. *Soldiers in a Narrow Land, The Pinochet Regime in Chile*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1999.
- Şahin, Engin. *Kurucu İktidar: Politik bir Yaklaşım*. İstanbul: On iki Levha Yayınları 2013.

- Şirin, Tolga. “Şili’de Yeni Anayasa Taslağı: Halk İstedi, Halk Reddedti”, *T24*, 06.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://t24.com.tr/yazarlar/tolga-sirin/sili-de-yeni-anayasa-taslagi-halk-istedi-halk-reddetti,36606>.
- Tobar, Marcela Ríos. “Chile’s Constitutional Convention: A Triumph of Inclusion”, *UNDP*, 03.06.2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://www.undp.org/latin-america/blog/chiles-constitutional-convention-triumph-inclusion>.
- Topuzkanamış, Şafak Evran. *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Halka Ait Anayasacılık*. İstanbul: Onikilevha Yayınları 2021.
- Tsebelis, George. “Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism”, *British Journal of Political Science* 25, Issue 3 (1995): 289-325.
- Tsebelis, George. *Veto Players, How Institutions Work*. Princeton: Princeton University Press 2002.
- Uyanık, Özgür. “Şili’de Yeni Anayasa Reddedildi... “Yalanlar, Niteliksizlik, Kapris ve Rojas Vade”, *INDEPENDENT Türkçe*, 08.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022, <https://www.indyturk.com/node/550431/turkiyeden-sesler/silide-yeni-anayasa-reddedildi-yananlar-niteliksizlik-kapris-ve-rojas>.
- Uzun, Cem Duran. “Yeni Anayasa Yapımında Yöntem Arayışları”. *SETA Perspektif* 116 (Kasım 2015).
- Vergara, Camila. “Chile’s Rejection”, *Politics*, 09.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://newleftreview.org/sidecar/posts/286>.
- Vergara, Camilia. “Burying Pinochet”. *Politics*, 12.01.2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://newleftreview.org/sidecar/posts/burying-pinochet>.
- Voigt, Stephan. “The Consequences of Popular Participation in Constitutional Choice - Toward a Comparative Analysis”, *Deliberation and Decision içinde*. (Van Aaken, Anne, List, Christian ve Luetge, Christoph, editör). Aldershot: Ashgate 2003: 199-229.
- Weldehaimanot, Simon M. “Ten Years Old Yet Not Born: Status of the Eritrean Constitution”. *SSRN*, 01.03.2017. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1522518.
- Yargıç, Sinem. “Ekonomik Kriz Sonrası Anayasa Yapımı: İzlanda’nın Yeni Anayasa Yapım Süreci”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13, S. 1 (2014): 47-72.
- Yeğen, Oya, “Şili’de Yeni Anayasa Sözü: 1980 Anayasası ve Temel Sorunları”. *Anayasa Günlüğü*, 19.11.2019. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://anayasagundemi.com/2019/11/19/forum-dr-oya-yegen-silide-yeni-anayasa-sozu-1980-anayasasi-ve-temel-sorunlari/>.

Haberler ve İnternet Siteleri

- CCP Rankings*, Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <http://comparativeconstitutionsproject.org/ccp-rankings/>.
- “4 Eylül Referandumı: Şilililer dünyanın en ilerici anayasasını oyluyor”, *Bianet*, 03.09.2022. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://bianet.org/bianet/dunya/266676-silililer-dunyanin-en-ilerici-anayasasini-oyluyor>.
- “Şili’de Pinochet döneminden kalma anayasa nasıl yeniden yazılacak?”, *BBC Türkçe*, 17.05.2021. Erişim Tarihi: Ekim 15, 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57147398>.